

ODŲ GATVELĖ – ODŲ GATVELĖS PRIEMIESTIS – FRIEDRICHSTADTAS

Dainius Elertas

Miestas – kintantis gyvas organizmas. Klestėjimo ir smukimo laikotarpiai įrėžia savo ženklus urbanistinėje struktūroje bei architektūroje. Išorinės vienovės išpūdis slepia ilgą raidos proceso rezultatą. Jis dengia skirtingų, neretai priešingų elementų sugyvenimą. Pati miesto prigimtis skatina bendradarbiavimo ir priklausomybės santykius. Būdamas atvira vieta vertybių mainams, miestas negali egzistuoti be infrastruktūros, užnugario žiedo. Įkurti „tuščioje vietoje“ ar „užaugę“ iš kitų gyvenviečių miestai „apauga“ infrastruktūra. Ją formuoja šalia miesto išsikūrusios „pusiau miestiečių“ miestą aptarnaujančios ar jam pajungtos bendruomenės bei struktūros. Gyvo miesto struktūra – infrastruktūra nuolatinėje kaitoje. Jos sąstingis, menkėjimas – merdėjimo ženklas. Miestas vystosi integruodamas skirtingas bendruomenes bei socialinius institutus. Integracijos pobūdis, gilumas, sąlygos, tarpusavio sąveika sukuria tik jam būdingą derinį. Esant vienokioms ar kitokioms aplinkybėms dominuoja skirtingi elementai. Šias dermes atspindi *de facto* veikiamos ir *de jure* administruojamos miesto teritorijos neatitikimai. Dažnai miestą sudaro skirtingų teisiniu statusu valdų durs-tinys. Kiekviena jo skiautė išsiskiria savita spalva miesto paletėje.

Klaipėda nėra išimtis. Įvairialypio jos charakterio ištakas galime išvelgti jau miesto įkūrimo dokumentuose (Pilies, Kuršo vyskupo ir Ordino valdos etc.). XIV–XVI a. aplinkui Klaipėdą išaugę ūkiniai objektai, agrarinės ir žvejų gyvenvietės, komunikacijos tarp jų sudarė miesto infrastruktūros žiedą, kuris vis plėtėsi. Įsisukusi Klaipėdos vystymosi ašis XVII–XX a. įsiurbė senąsias jo struktūras. Infrastruktūros žiedo paribys persikėlė už Klaipėdos krašto ribų. Daugelis tyrinėtojų į Klaipėdos praeitį žvelgia iš paukščio skrydžio – krašto, Prūsijos, regiono perspektyvos. Jie vertina tik bendrą miesto spindesį pasirinktame fone. Šios pastangos padeda atpažinti Klaipėdos paveiktus ir Klaipėdą veikiančius politinio, ekonominio, demografinio, kultūrinio, konfesinio gyvenimo ritmus. Saviti atskirų miesto dalių, jo periferijos atspindžiai lieka už tokių tyrinėjimų akiračio. Atsigręžus į jas vientisoje Klaipėdos praeities panoramoje gali sužerėti įvairiaspalvė vaivorykštė. Jos mirgėjime atpažįstame specifinius kiekvienos dalies dažnius.

XVI–XVII a. Klaipėdos padangėje Odų gatvelės priemiestis – viena ryškiausių žvaigždžių. 1692 m. virtęs Friedrichsstadtu jis trumpam pretendavo į Klaipėdos alternatyvą. 1723 m. užbaigta teisinė šios miesto dalies integracija kitose jos gyvenimo srityse truko iki XIX a. vidurio. Priemiesčio istorija dar nesulaukė pelnyto istorikų dėmesio. Dažniau pasitenkinama svarbesnių paskirų faktų pateikimu ir interpretavimu nagrinėjant bendrus Klaipėdos istorijos klausimus. Pavyko aptikti tik kelis išsamesnius archeologų V. Žulkaus¹ ir J. Genio² darbus minėta tema. V. Žulkus pristatė savo archeologinių tyrimų rezultatus bei trumpai aptarė pagrindinius Odų gatvelės rajono – Friedricho miesto – istorijos bruožus. J. Genio straipsnyje apibendrinta tuo metu prieinama archeologinių tyrinėjimų medžiaga. Ji siejama su istoriniais šaltiniais. Archeologinis aspektas labiau paryškino užstatymo, gatvelių ir kvartalų formavimosi, architektūros ypatybių problematiką. Pateiktos datuoto kultūrinio sluoksnio kartogramos padeda suprasti užstatymo raidą.

¹ V. Žulkus, „Friedricho priemiestis“, *Tarybinė Klaipėda*, 1972, nr. 218 (7574).

² J. Genys, „Klaipėdos Frydricho priemiesčio urbanistinė raida XVI–XVIII amžiais“, *Architektūros paminklai*, Vilnius, 1988, nr. 11, p. 25–32 (toliau – Genys...).

Odų gatvės priemiesčio ištakos

Kol kas negalime tiksliai pasakyti, kada buvo pradėta apgyvendinti Klaipėdos teritorija piečiau Didžiosios Vandens gatvės. Ją nuo miesto branduolio skyrė greta tos gatvės tekėjusi Dangės šaka. Atsitiktiniai radiniai bei žvalgomųjų kasinėjimų duomenys jos apgyvendinimo pradžią sieja su XVI–XVII a. Turimi istoriniai šaltiniai šią teritoriją pradeda minėti XVI a. Ar galėjo joje būti nuolat gyvenama anksčiau?

Vargu ar būtų galima pasikliauti tokia prielaida. Iki XIV a. Klaipėdos miestas glaudėsi prie pilies, o XV–XVI pr. jis išsiplėtė į salą tarp Dangės šakų. Pridėjus itin nepalankias politines aplinkybes – užpuolimo ir sunaikinimo grėsmę – gyvenvietės atsiradimas greta miesto už salos iki 1525 m. sunkiai tikėtinas. Lieka neaiškus ir šios teritorijos pavaldumas arba juridinis statusas Ordino valdymo metu. Tikrai žinoma, kad 1539–1540 m. minima gyvenvietė turėjusi Odų gatvės – *Leder-gassen* vardą.³ Gatvės išskyrimas mokesčių mokėtojų sąrašė patvirtina, kad ji nebuvo miesto valda. Tuo metu čia užregistruoti tik 6 mokesčių mokėtojai. Kitose Klaipėdos priemiesčių gyvenvietėse jų būta daugiau: Smeltėje – 31, Bersteinbruche – 29, Didžiojoje Vitėje – 17, Mažojoje Vitėje – 18. Pačioje Klaipėdoje (*Memel*) suregistruota 90 mokesčius mokėjusių asmenų.⁴ E. Zurkalowskio nurodyti didesni skaičiai (1540 m. Odų gatvėje stovėjo 16, o Vitėje – 19 žvejų sodybų) yra techninė klaida.⁵ Mažas mokėtojų skaičius rodo teritorijos neapgyvendinimą. Kita vertus, gyvenvietės pavadinimas – Odų gatvė – pabrėžė jos ryšį su miestu.

Priemiesčio pavadinimas dažnai siejamas su ten vykdoma veikla. XVII a. Dancige būta *Lastadien* (Laiivų iškrovimo aikštė), *Diehlemarckt* (Lentų turgus), *Fleischer-Gass* (Mėsinių-skerdėjų gatvė), *Holtz-Gass* (Medienos gatvė), *Neu-Garten* (Naujasis sodas), *Lange-Garten* (Ilgasis sodas), *Sand-grube* (Smėlio griova, t. y. karjeras, iš kur kasamas smėlis), *Schwein-Thal* (Kiaulių slėnis), o Karaliaučiuje – *Haberrberg* (Avižų kalnas), *Rossgarten* (Žirgų aptvarai – žardžiai, t. y. ganyklos) priemiesčių.⁶ Odų gatvės vardas asocijuojasi su odų apdirbimu. Senosios Dangės vaga bei kiti vandens telkiniai (pvz., XVI a. buvo didelė kūdra šalia Odų gatvės⁷, 1584 m. ir 1589 m. minimas „Adamo Hubnerio tvenkinys Odų gatvėje“, priklausęs dvaro pamokslininkui ir miesto kunigui Adamui Hubneriui⁸) buvo patogūs kailių raugykloms bei tolesniam jų apdorojimui. Upės įtekėjimas į pilies griovį buvo pradėtas reguliuoti tik XVII a., tad vandens čia netrūko. 1568 m. kailių raugyklą prie Dangės (nežinia kuriam krante)⁹ įsirengė 1557 m. į cechą susibūrę batsiuviai.¹⁰

³ Ehmer, A. Bismarck, „Die Einwohnerschaft des Hauptamtes Memel im Jahre 1540“, *Grenzgarten*, 1933, No. 4 (toliau – Ehmer, Bismarck...); P. Kwauka, „Alte Steuerliste aus „Mümmel von der Landtschaft““, *Memelland Kalender*, Oldenburg, 1960, S. 38 (toliau – Kwauka...).

⁴ Kwauka..., S. 38. Šis įdomus dokumentas susijęs su naujų mokesčių įvedimu ne tik Klaipėdos valsčiuje. Prūsijos valdovas siekė sužinoti tikslų mokėtojų, sodybų-namų su jais priklausiusiomis valdomis skaičių visoje valstybėje. Tais pačiais metais Fischhauseno gyventojai buvo naujai apmokestinami. Pirmą kartą nustatyta tiksliai jų sodybų-namų ir valdos-sklypo vertė: Г. А. Шайба, *История города Фишхаузен. Юбилейный сборник к празднованию 600-летия города Фишхаузен 19 августа 1905 г.*, Калининград, 2005, pagal hppt://fishhausen.by.ru, žiūrėta 2005 03 28 (toliau – Шайба...).

⁵ E. Zurkalowski, „Neue Beiträge zum Geschichte der Stadt Memel“, *Altpreussische Monatschrift*, Königsberg, 1906, Bd XLVI, H. 1, S. 86 (toliau – Zurkalowski...).

⁶ M. Pretorius, *Prūsijos idomybės arba Prūsijos regykla. Prūsijos demologija. Prūsijos toponimika*, Vilnius, t. 2, 2004, p. 608–609, 654–655, 658–659, 781 (toliau – Pretorius...).

⁷ J. Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija*, Klaipėda, t. 1, 2003, p. 75 (toliau – Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*).

⁸ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 73.

⁹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 135.

¹⁰ Zurkalowski..., S. 91.

Palei Dangės atšaką buvusios odų raugyklos suteikė vardą visam priemiesčiui.¹¹ Nežinome, kiek jame gyveno odos dirbinius gaminusių asmenų. 1603 m. kovojant su konkurencija visoje Klaipėdoje batsiuvių skaičius buvo apribotas iki 12.¹²

Iki šiol nebuvo nustatyta tiksli pačios Odų gatvelės vieta. Mes pritariame V. Žulkaus, J. Tatorio, A. Miškinio prielaidai, kad jos pradžia buvo gatvelė palei Senąją Dangę. Archeologinių kasinėjimų duomenimis, kairysis upės krantas prasidėjo ne po Didžiąja Vandens gatve, o driekėsi už dešimiojo gatvės pakraščio. Upė atrasta dabartiniame Tomo, Vežėjų Didžiosios Vandens gatvių skvere. Ji tekėjo po išlikusiais XIX–XX a. pastatais. Taigi su Odų gatve galima tapatinti dabartinę Didžiąją Vandens gatvę. Odų gatvelės pavadinimas davė vardą šalia besiformuojančiam priemiesčiui. Archeologinių tyrinėjimų duomenys parodė, kad XVI–XVII a. sandūros realijas atskleidžia ir išlikęs Aukštosios (*Hohestrasse*) gatvėvardis. Ši gatvelė buvo nutiesta ryčiau kilusios aukštumos pakraščiu.¹³ Odų gatvelės priemiesčio teritorija iki 1626 m. dar nebuvo tiksliai apibrėžta. Jos kontūrai aiškėja tik supylus pirmuosius pylimus.

XVII–XVIII a. sandūros istorikas M. Pretorijus skirstė priemiesčius į pavaldžius ir nepavaldžius miestui.¹⁴ XVI a. 6-ajame dešimtmetyje ir Odų gatvelės priemiestis nebuvo vienalytis. Jis susidėjo iš kelių skirtingo pavaldumo dalių. XVI–XVII a. priemiestį nuo miesto skyrė Senoji Dangės šaka. Ji ėjo palei vėlesnę Didžiąją Vandens gatvę (*Grosse Wasserstrasse*) ir Perkasų gatvę (*Grabenstrasse*) bei pro Contre-Escarpe. Per upę ties dabartine Didžiosios Vandens ir Tiltų gatvių sankryža buvo įrengtas tiltas. XVI a. pradžioje tarp vėlesnių Kirpėjų (*Baderstrasse*) – Grižgatvio (*Kehrwiederstrasse*) – Tiltų (*Friedricho Wilhelmo*) gatvių buvo pelkėta vieta.¹⁵ Pelkių pėdsakų buvo aptikta Tiltų – Daržų – Grižgatvio ir Daržų – Aukštosios gatvių sankryžose, o sausesnės vietos prasidėjo ties Turgaus aikšte.¹⁶ Iškilnesė šlapios teritorijos vietose po 1540 m. miestiečiai galėjo gauti sklypus savo daržams, sandėliams ir ūkiniams pastatams.¹⁷ XVI a. viduriu datuojamo kultūrinio sluoksnio pėdsakų aptikta Didžiosios Vandens gatvės rytiniame gale. Pietiniame Tiltų gatvės gale ties pastatais 26, 26a buvo rastas turtingesnis XVI a. antrosios pusės sluoksnis. Užstatymas bei mediniai kiemo grindiniai buvo orientuoti palei Tiltų gatvę.¹⁸ Nėra duomenų, kad iki 1540 m. teritorija būtų miesto jurisdikcijoje. Vėlesni įvykiai leidžia manyti būsimo Odų gatvelės priemiesčio vietą buvus pavaldžią valsčiui ir piliai. 1571 04 06 hercogas Albrechtas Friedrichas įteisino šioje vietoje iki tol miestiečių valdytą nuosavybę: „Mūsų maloningasis [...] tėvas visiems Mūsų Klaipėdos miesto gyventojams plotą priešais miestą, kuriame jų sandėliai, daržinės ir daržai yra, užleido, iš dalies senbuviams (*Alltsassen*) kaip atlyginimą ir malonę davė ir užleido, praėjusiais metais nuosavybėn paskirti ir perduoti, taip pat maloningai užrašyti pažadėjo [...] Mums teko įvykdyti; Mes garbingiems Mūsų mieliems patikėtiniams, burmistrui, tarybos nariams, taip pat bendruomenei ir visiems mūsų Klaipėdos miesto gyventojams tą vietą ir plotą, kuriame jų sandėliai, daržinės ir daržai, ir šiose aprašytose ribose yra, maloningai suteikti ir užrašyti sutikome [...] Kulmo teisėmis paveldimai ir amžinai nekliudomai jiems turėti, valdyti, naudotis ir vartoti.“¹⁹ Šio ploto ribos ėjo nuo Piemenų tilto (*Schefferbrugken*) įkasto stulpo Dangės upe žemyn, „kur ji prie bažnyčių į senąją vagą įsilieja“, ir aukštyn iki prie miesto tilto (D. Vandens ir Tiltų sankryža) įkasto stulpo. Nuo ten suko išilgai pylimo („Thamb“ – vėlesnis Akmenų pylimas – Tiltų gatvė) iki šalia kapinių prie vieškelio įkasto stulpo (Kūlių vartų gatvė). Nuo jo ėjo (Malūno pylimo – *Mühlendamstrasse*) iki ties

¹¹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 75.

¹² Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 135.

¹³ J. Tatoris, *Senoji Klaipėda. Urbanistinė raida ir architektūra iki 1939*, Vilnius, 1994, p. 18 (toliau – Tatoris, *Senoji Klaipėda...*).

¹⁴ Pretorijus..., p. 659.

¹⁵ V. Žulkus, *Viduramžių Klaipėda*, Vilnius, 2002, p. 46 (toliau – Žulkus, *Viduramžių Klaipėda...*).

¹⁶ Genys..., p. 25 – 26.

¹⁷ Žulkus, *Viduramžių Klaipėda...*, p. 46.

¹⁸ Genys..., p. 26.

¹⁹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 92.

malūnu įkasto stulpo ir suko palei vieškelį pro miestiečių daržus iki stulpo prie Piemenų tilto.²⁰ Taigi miestiečiams atiduota teritorija nusidriekė už Odų gatvės priemiesčio vakarinės-pietvakarinės ribos XVII a. Jos dalis XVII–XVIII a. buvo prarasta rengiant įtvirtinimus.

Miestiečiams atitekusią teritoriją vakaruose atribojo supiltas vieškelis. Jis prasidėjo nuo tilto per upę ties dabartine Tiltų–Didžiosios Vandens gatvių sankryža. Kelias vedė link Sendvario ir šakojosi į hercogo vandens malūną ties Malūnų tvenkiniu (dabartinis Trinyčių prūdas). Priemiestį kirtusi vieškelio atkarpa (dabartinė Tiltų gatvės dalis) vėliau buvo paaukštinta. 1571 m. čia jau buvo įrengtas pylimas, kuris vėliau buvo sustiprintas akmenimis ir pramintas Kūlių pylimu (*Steindamm*). J. Genio nuomone, lygiagrečiai upės, ryčiau pylimo, formavosi vėlesnės D. Vandens ir Bažnyčių gatvės užuomazgos. Šioje vietoje telkėsi žvejų sodybos. Dabartinis Grįžgatvis plėtėsi iš kelio, vedančio į daržus.²¹ Tarp buvusių Kapinių (*Kirchhofstrasse*), Sinagogų (*Synagogenstrasse*), Pylimo (*Wallstrasse*) gatvių, iš dalies dabartinio Senojo turgaus teritorijoje bei po bastiono liekanomis veikė senosios miesto kapinės. Kol kas nežinome, kada ir kaip miesto kapinės buvo iškeltos už miesto. Tai galėjo įvykti po 1525 m. miestui nebeišitenkant kapinėse prie bažnyčių. 1571 m. jos minimos netoli vėlesnių Kūlių vartų. Neabejotina, kad kapinėmis naudojosi ir Odų gatvės priemiesčio gyventojai. Kapinės vienijo gyvenusius Senamiestyje bei Odų priemiestyje. Plote nuo kapinių iki pilies griovio buvo retai apgyvendinta pilies valda (*Schlossfreiheit*).²² Visa ši vakarinė Odų gatvės priemiesčio dalis liko Valsčiaus ir pilies valdoma. Priemiesčio rytuose buvo labiau išreikšti miesto ūkiniai poreikiai (daržai, sandėliai, daržinės), o vakaruose – pilies bei valsčiaus interesai.

Odų gatvės 1539–1540 m. mokesčių mokėtojų sąrašas pateikia seniausius mums žinomus priemiesčio gyventojus: Nicklas von Kauenn (iš Kauno), Kapast, Frecknecht, Wygautt, Keutell, Bretschnyder (lentplovys).²³ E. Zurkalowski pusę XVI a. priemiesčio gyventojų buvo linkęs sieti su žvejyba.²⁴ Jų sodybas linkstama lokalizuoti dešiniajame Dangės senvagės krante.²⁵ Priemiesčio augimą turėjo stabdyti 1540 m. gaisras. K. Hennenbergeris rašė, kad: „1540 m., keturios savaitės po šv. Martyno, Memelis sudegė, išliko tik 6 namai“.²⁶ Nepaisant to, priemiestis augo. XVI a. pirmojoje pusėje Odų gatvelėje buvo apie 20–30 sodybų, o 1589 m. Odų priemiestyje minimos 46 sodybos.²⁷ Odų gatvelėje kūrėsi pilies pareigūnai, kariai ir amatininkai. Pirmiesiems už įvairius nuopelnus sklypus skyrė valsčiaus bei pilies administracija. 1543 08 29 už savo tarnybą valsčiuje Antonius Bartkirchenas ten gavo namą ir daržą. 1567 m. hausfogtas von Krostenas čia turėjo daržą. 1564 m. patrankininkui Hansui Bahruui Odų gatvelėje suteiktas namelis, taip pat „namai Urbanui von Crossenui ir kitiems samdytiems kareiviams“.²⁸ 1589 m. pusę priemiesčio sodybų (t. y. 23) priklausė kariškiams.²⁹ Kol kas nėra aišku, ar buvo taikomi žemėnaudos apribojimai šio priemiesčio gyventojams. Fischhausene vyskupui, o vėliau piliai priskirtos jursdikos sklypų savininkai negalėjo turėti ariamos žemės, tik daržus-sodus ir teisę ganyti gyvulius išdinės Arklių pievoje.³⁰ Skirtingai nuo Senamiestio miestiečių, Odų gatvės priemiestyje gyvenę amatininkai privalėjo mokėti činšo mokesť valsčiui ir tiesiogiai paklusti pilies bei valsčiaus jurisdikcijai. Prūsijoje panaši tvarka nebuvo išimtis, Fischhausene minėtoje jursdikoje sklypų savininkai buvo atleisti nuo baudžiatvės ir

²⁰ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 92.

²¹ Genys..., p. 26.

²² Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 91.

²³ Kwauka..., S. 38.

²⁴ Zurkalowski..., S. 86.

²⁵ Genys..., p. 26.

²⁶ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 78.

²⁷ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 135; Ehmer, Bismarck...; Zurkalowski..., S. 86.

²⁸ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 73.

²⁹ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 135; Ehmer, Bismarck...; Zurkalowski..., S. 86.

³⁰ IIIa#6a...

mokėjo žemės mokesčių domenui, o amatininkai privalėjo dirbti valsčiui.³¹ XVI–XVII a. Odų gatvelės priemiestyje kūrėsi „nešvarių profesijų“ atstovai: odminiai, pirtininkai, žvejai, skutėjai, kirpėjai.³² Pirmosios Klaipėdoje minimos pirtys XVI a. pirmojoje pusėje veikė Odų gatvelėje. Jose glaudėsi pirtininkai, skutėjai-barzdaskučiai, kirpėjai. XVII a. barzdaskučiams pradėjus atlikti smulkias chirurgines operacijas, jų statusas pakilo. Jie pradėti laikyti tarnautojais, kurių paslaugų reikėjo išaugusiai Klaipėdos igulai. Iki XVIII a. veikusias pirtis mena dar XX a. pradžioje išlikę gatvėvardžiai (Skutėjų-Barzdaskučių, Pirtininkų-Kirpėjų).³³

Odų gatvelės gyventojų atskirumą pabrėžė jų parapinė priklausomybė. Juos aptarnavo pilies ar dvaro pamokslininkas (vėliau superintendentas)³⁴. Jis buvo ir krašto valdžios skiriamas miesto bažnyčios vyriausiasis dvasininkas (*Erzpriester*).³⁵ 1579 m. pilies pamokslininko ir miesto kunigo pareigos buvo sujungtos.³⁶ 1591 m. pradėti skirti vyriausieji dvasininkai.³⁷ Jie ėjo viso valsčiaus inspektorius pareigas ir buvo pilies bei igulos kunigai.³⁸ Miesto dekano parapija apėmė pilį, igulą ir jos valdą: Odų gatvelę, Mažąją Vitę ir vokiečius, gyvenusius kaime, o Klaipėdos inspekcija – superintendentūra – driekėsi iki Rusnės, Šakūnų ir Karklės.³⁹ XVI a. šiame priemiestyje nuosavybės turėjo bažnyčios tarnautojai. Jau minėjome 1584 ir 1589 m. fiksuotą „Adamo Hubnerio tvenkinį Odų gatvelėje“⁴⁰. 1560–1590 m. Adamas Hubneris ėjo dvaro pamokslininko pareigas.⁴¹

Iš Odų gatvelės priemiesčio į Friedricho miestą

XVII a. pradžioje Odų gatvelės priemiesčio neaplenkė nelaimės. Gyventojų skaičių retino epidemijos: 1602 m. gresiant marui kareiviams buvo uždrausta išeiti už pilies teritorijos,⁴² o 1620 m. ir 1625 m. epidemijos nusinešė nemažai klaipėdiečių bei Odų gatvelės gyventojų gyvybių.⁴³ 1653 m. mažiausiai 100 šeimų nukentėjo nuo maro. Žinoma, kad tarp jų nemažai būta kariškių. Šie daugiausia gyveno Pilies valdoje ir Odų gatvelės priemiestyje.⁴⁴ 1623 m.⁴⁵ bei 1630 m. gaisrai visai sunaikino priemiestį.⁴⁶ Jį atstatant buvo formuojamas pagrindinis gatvelių tinklas.

Švedijos karalystės ir Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) konfliktai kelė nerimą ir skatino Prūsijos valdovus plėsti karines funkcijas pasienyje bei pajūryje. XVII a. vid. – pab. Prūsijos valdovų pastangos išsilaisvinti iš ATR priklausomybės ir įtvirtinti savarankiškumą jas sutvirtino. 1624 m., ATR reikalaujant, Piluvoje pastatytas šansas ir sutvirtintas aštriakuoliais. Darbus skatino burgrafas Abrahamas von Dohna, o juos atliko inžinierius Tettelbachas⁴⁷. 1625 m. smėlis įtvirti-

³¹ Шаґба...

³² Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 44.

³³ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 228.

³⁴ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 72.

³⁵ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 71.

³⁶ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 73.

³⁷ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 73.

³⁸ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 71.

³⁹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 73, 111.

⁴⁰ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 73.

⁴¹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 72.

⁴² Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 98.

⁴³ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 136.

⁴⁴ U. Marwitz, *Staatsräson und Landesdefension. Untersuchungen zum Kriegswesen des Heryogtums preussen 1640–1655*, Boppard am Rhein, 1984, S. 112 (toliau – Marwitz...).

⁴⁵ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 136.

⁴⁶ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 61; dėl šio gaisro įtakos galima būtų diskutuoti.

⁴⁷ O. Schlicht, *Das Westliche Samland. Neuhäuser – Pillau Die Frische Nehrung*, Dresden, Bd 1, 1922, S. 169–170 (toliau – Schlicht...).

nimus smarkiai apnešė, todėl darbus teko atnaujinti vadovaujant olandų inžinieriui von Podevilsui. Spėta nedaug, nes iš 162 vyrų būrio rudenį teliko vos 33.⁴⁸ 1626–1628 m. pylimas apjuosė pagrindinius tris Karaliaučių sudarančius miestus.⁴⁹ Ne išimtis buvo ir Klaipėda. Jos virsmas tvirtove nubrėžė urbanistinės raidos perspektyvą XVII–XVIII a. 1626 05 26 Dhenelio burggrafas Abrahamas (Abraham Burggraff zu Dhenel, t. y. Abrahamas von Dohna) patarė kurfiurstui plečiant Klaipėdos pilies įtvirtinimus nenaudoti natūralių kalvų, o juosti pylimais „teritoriją tarp upių kartu su miestiečiais“. Jis siūlė sekti princo Moriso Oraniečio statytą įtvirtinimų pavyzdžiais.⁵⁰ Nerimauta netuščiai: 1626 07 06 104 žmonių Piluvos įgula sugebėjo tik tris valandas priešintis 80 laivų švedų eskadrai. Čia švedai išplėtė įtvirtinimus ir paliko stiprią įgulą.⁵¹ Nuo 1626 m. Klaipėdos tvirtovės įgula apgyvendinama ne tik pilyje, bet ir miestiečių namuose. Odų gatvelės priemiesčio teritoriją įremino projektuojami, o netrukus ir nuolat atnaujinami įtvirtinimai bei gynybinis griovys.⁵² 1627 m. į Prūsiją atvykęs kurfiurstas Georgas Vilhelmas galėjo pasipriešinti švedams su atsivestais 4000 pėstininkų bei 600 raitelių. Naujomis pajėgomis jis stengėsi sustiprinti prieš Piluvos švedų bazę stovėjusias Lochstadto bei Fischhauseno tvirtoves. Gegužės 18 d. Piluvoje švedai išlaipino 6 naujus dalinius, o birželio 18 d. blokavo Lochstadto pilį. Čia buvę Prūsijos vyriausybės nariai buvo priversti pasirašyti 5 mėnesių neutralumo sutartį.⁵³ Švedų nesulaikė Piluvos įgulą nusiaubęs maras.⁵⁴ Šiomis aplinkybėmis Klaipėdos uostas tapo vieninteliu švedų nekontroliuojamu Prūsijos uostu. Jo įtvirtinimo būtinybė išaugo. 1627 m. architektas-inžinierius Christianas Rose (Rosa) parengė Klaipėdą juosiančių pylimų projektą.⁵⁵ Miestiečiai už įtvirtinimus turėjo mokėti „grynais pinigais, grūdais, statybų samdiniais, arkliais ir maistu“.⁵⁶ 1628 05 22 kurfiursto komisija nusprendė sudaryti įprastas tvirtovėms 13 š taisykles. Jos išgaliojo ir Odų gatvelėje.⁵⁷ Tais pačiais metais papildyta švedų kariuomenė iš Piluvos išiveržė į Lenkiją. 1629 05 31 su pastiprinimais į Piluvą atvyko Švedijos karalius Gustavas Adolfas ir įsakė užimti Lochstadto pilį. Rugsėjo 14 d. jis ir Georgas Vilhelmas Fischhausene sudarė 6 metų paliaubas.⁵⁸ Paliaubų sąlygomis 1629–1635 m. švedai gavo beveik visą Prūsijos pajūrį su Klaipėda. Dėl švedų okupacijos bei kitų aplinkybių įtvirtinimų įrengimas vyko su pertrūkiais. 1630 m. Heinricho Thome plane-projekte buvo numatyta pastatyti tris bastionus su dviem flankais ir du pusinius su vienu flanku.⁵⁹ 1648–1652 m. Klaipėdos valsčiaus plane pusinis Marių bastionas arčiau pilies ir marių vaizduojamas kaip dar neįrengtas.⁶⁰ 1658 m.⁶¹ ir 1655–1660 m.⁶² Skandinavijoje išlikusiuose planuose šis parodytas kaip įrengtas. 1660 m. tobu-

⁴⁸ K. Haberland, *Die Seestadt Pillau und ihre Garnison*, Pillau, 1936, S. 170–171 (toliau – Haberland...); Schlicht..., S. 170; A. Овсянов, *В казематах Королевского форта*, Калининград, 1999, с. 9 (toliau – Овсянов...).

⁴⁹ G. Hermanowski, *Ostpreussen. Wegweiser durch ein unvergessenes Land*, Augsburg, 1996, S. 155 (toliau – Hermanowski...).

⁵⁰ Lietuvos jūrų muziejaus (toliau – LJM) mikrofilmuoti dokumentai iš Merzeburgo archyvo (toliau – MA): LJM MA, J. 4, K. 280–282.

⁵¹ Шаһба...

⁵² Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 101.

⁵³ Шаһба...

⁵⁴ Haberland..., S. 171.

⁵⁵ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 101.

⁵⁶ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 114.

⁵⁷ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 103.

⁵⁸ Шаһба...

⁵⁹ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 162.

⁶⁰ Spalvota plano fotokopija saugoma Mažosios Lietuvos muziejuje. Viena kokybiškiausių jo kopijų skelbta: K. Demereckas, *Klaipėdos uostas*, Klaipėda, 1999, p. 12 (toliau – Demereckas, *Klaipėdos...*).

⁶¹ Det Kongelige Bibliotek. København. Frederik Feemtes Atlas, XIII, 28 (Nr. 24). Plano fotokopija saugoma privačioje A. Miškinio kolekcijoje.

⁶² Krigsarkivet Stockholm, Kartamlinger, Handsitade, Kartvek. SFP – Tyskland, N. 1. Plano fotokopija saugoma privačioje A. Miškinio kolekcijoje.

lesnį projektą parengė Prūsijos štabo karininkas inžinierius Gerhardas von Bellicome (Bellikum).⁶³ 1665 m.⁶⁴ ir 1685 m.⁶⁵ įtvirtinimų projektuose buvo numatyta supaprastinti gynybinį įrenginį – pasitenkinti tik 2 bastionais su 2 flankais ir 2 bastionais su vienu flanku. Bastionas su vienu flanku buvo nubrėžtas vėlyvesnio Malūnų bastiono vietoje. Taigi pastaruosiuose projektuose buvo smarkiai sumažinta Odų gatvelės priemiesčio pilies valdos dalis. Marių bastiono dar nebūta 1695 m. Tais metais gynybinių pylimų bei griovių išplėtimo eskizas braižytas ant 1685 m. situacijos.⁶⁶ Jo nebuvo ir 1700 m.⁶⁷, 1701 m.⁶⁸ situacijos planuose. Tam prieštarautų tik 1670 m. J. Naronskio panorama, kurioje pavaizduota 1660 m. projekte parodyta padėtis. J. Naronskio panoramoje randame ir kitų netikslumų (pilies siluete). Panašu, kad kartografas-fortifikatorius, piešdamas panoramą, norėjo užfiksuoti ne tik ką matė, bet ir ką numatė atsirasant.⁶⁹ Karo žvalgybos tikslais panoramoje galėjo būti fiksuotos potencialios galimybės. Trijų bastionų su dviem flankais ir dviejų pusinių su vienu flanku sistemą siūlė ir 1686–1687 m. įtvirtinimų projektas.⁷⁰ Jis tapo atsparos tašku vėlesnėms rekonstrukcijoms. XVIII a. pr. datuotame Klaipėdos tvirtovės įtvirtinimų rekonstrukcijos plane prancūziškai užrašyti tokie Odų priemiesčio bastionų vardai (iš rytų į pietus): esantys – *Cleves* (Kleve), *Pomeranie* (Pomeranija) ir planuojami pastatyti – *Brandenburg* (Brandenburgas), *Prusse* (Prūsija).⁷¹ Vėlesniuose planuose atsispindi tendencija sieti bastionų ir ravelinų pavadinimus ne su Prūsijos karalystės geografija, o su ten ar greta buvusiais objektais. 1738 m. S. Vaubano sistemoje ir 1757–1758 m. rusų inžinierių sudarytuose planuose aptinkame iškraipyta vokiečių kalba užrašytus buvusio Odų gatvelės priemiesčio įtvirtinimų pavadinimus (iš rytų į pietus): *Alt* (Senasis) ravelinas, *Purmark* (Parako) bastionas, *Steintor* (Kūlių vartų) ravelinas, *Preisen* bastionas (Prūsijos), *Nei* (Naujasis) ravelinas, *Milen* (Malūnų) bastionas, *Milentor* (Malūnų vartų) ravelinas, *Gaft* (Marių) bastionas.⁷² Dalis minėtų vardų galėjo būti vartojama dar XVII a.

Tvirtovės statusas riboja žemėnaudą priemiesčiuose. 1627–1660 m. pavieniai miestiečiai bei žemių savininkai rengiant pylimus prarado savo daržus, sandėliavimo vietas.⁷³ Už tai gavo žemės už Malūno, link Sendvario. Odų gatvelėje žemės turėjęs teismo tarėjas Hildebrandtas Siewertas už 1628 m. nugriautą sandėlį ir sklypą Senamiestyje gavo 2 sklypus prie Malūno tvenkinio.⁷⁴ Įsigaliojus 1628 05 22 kurfiursto komisijos sudarytoms tvirtovių taisyklėms Odų gatvelės priemiestis buvo paaukotas tvirtovės gynybai: „[...] namai, kurie dėl pylimų statybos nebus griaujami, turi likti stovėti, bet jų gyventojai, jeigu [...] priešas ateitų, pono pulkininko leitenanto nurodymu privalo būti pasiruošę per šešias valandas namą apleisti ir padegti“⁷⁵. 1678 11 19 Klaipėdą užėmė iš Kuršo įsiveržusi švedų feldmaršalo Horno 16 000 karių grupuotė. Klaipėdos tvirtovės gynybą organizavo

⁶³ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 162. Fotokopija saugoma Mažosios Lietuvos muziejuje J. Tatorio fonde D-454 ir D-554. Išsamiai apie Gerardo von Bellicome veiklą 1652–1655 m. Klaipėdoje žr.: Marwitz..., S. 61–65.

⁶⁴ Plano originalas saugomas Slaptajame valstybiniame Prūsijos kultūros archyve, jo kopija skelbta: Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 45.

⁶⁵ Plano fotokopija skelbta: H. A. Kurschat, *Das Buch vom Memelland*, 1990, S. 205 (toliau – Kurschat...). Kito analogiško plano su pataisymais kopija saugoma Mažosios Lietuvos muziejaus J. Tatorio fonde D-465.

⁶⁶ Fotokopija iš Mažosios Lietuvos muziejaus, J. Tatorio fondas D-479.

⁶⁷ Fotokopija iš Mažosios Lietuvos muziejaus, J. Tatorio fondas D-492.

⁶⁸ Fotokopija iš Mažosios Lietuvos muziejaus, J. Tatorio fondas D-491.

⁶⁹ Panorama – Klaipėdos valsčiaus žemėlapiu kartušas. Jo nuotrauka skelbta: Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 104.

⁷⁰ Projektinis planas saugomas Sankt Peterburgo centriniam valstybiniame karinio jūrų laivyno archyve, f. 3, ap. 28, b. 106. Jo fotonuotrauka publikuota: V. Šliogeris, „Bastioniniai įtvirtinimai Klaipėdoje“, *Architektūros paminklai*, Vilnius, t. VII, 1982, p. 17 (toliau – Šliogeris...). Šio projekto datavimą patiksliname pagal Jono bažnyčios vietą (jos pirmasis pamatų akmuo naujoje vietoje buvo padėtas tik 1696 m.), nepažymėtą parako sandėlį antrajame bastione ir dar nesančią Jokūbo Laukininkų bažnyčią (reformatų evangelikų bažnyčia pažymėta).

⁷¹ Plano fotokopija saugoma leidyklos „Libra Memelensis“ leidykloje.

⁷² Šliogeris..., p. 18, 20–22.

⁷³ LJM MA, J. 4, K. 277–279; Zembrickis..., p. 111.

⁷⁴ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 111.

⁷⁵ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 103.

gubernatorius, generolas leitenantas grafas Friedrichas Donhoffas. Remdamasis minėtomis taisyklėmis jis įsakė padėti namus Krūmamiestyje ir Vitėje. Taip buvo siekiama užkirsti kelią priešams įsitvirtinti priemiesčiuose. Dėl stipraus vėjo ugnis persimetė per upę į miestą. Nesudegė tik keli namai prie pilies, bažnyčia, klebonija ir keli miestiečių namai priešingame miesto gale. Tvirtovės nepajėgė užimti švedai nužygiavo tolyn.⁷⁶

XVII a. fortifikacijų planai, projektai ir archeologijos duomenys pažeria informacijos apie priemiesčio užstatymą. XVI–XVII a. pradžioje imta statyti žemesnėse vietose prie Kūlių pylimo, arčiau Dangės. XVII a. pirmosios pusės kultūrinių sluoksnių aptikta prie besiformuojančių Daržų, Bažnyčių gatvių. Jie tęsėsi Daržų gatve iki Aukštosios gatvės. Vakariau jos tebetelkšojo pelkė.⁷⁷ Situaciją po 1623 m. gaisro rodo 1623–1630 m. įtvirtinimų planas. Jame pažymėta pagrindinė Kūlių pylimo (Tiltų) gatvė ir nedideli fragmentai su vėlesnėmis Grįžgatvio bei tuometine Odų gatve rodytu, kad po gaisro pirmiausia atstatyta ar mažiau nukentėjo vakarinė priemiesčio dalis.⁷⁸ Tuo metu po maro epidemijų buvo susirūpinta pylimais apjuostos teritorijos sanitarija. Viename iš 1628 05 22 taisyklių punktų rašoma: „[...] nebus taikstomasi, kad gatvėse yra kiaulidės, nes dėl tokios purvynės daugybė žmonių gali susirgti, taigi kiekvienas miestietis kas savaitę priešais savo duris privalo gatvę apvalyti ir šiukšles išvežti į vietą, kurią nurodys pulkininkas leitenantas“.⁷⁹ Purvas gatvėse bei antisanitarinės salygos buvo įprastas to laiko miesto bruožas. Berlyne prieš juos imtasi rimtesnių priemonių tik nuo 1679 m.⁸⁰ 1648–1652 m. Klaipėdos valsčiaus plane jau galime atpažinti besiformuojančius priemiesčio gatvių tinklo kontūrus. Jame pavaizduota apie 35 namai. Daugiausia – 17 – jų pastatyta palei pagrindinę Kūlių pylimo (Tiltų) gatvę. Už namų vakarinėje – labiau apstatytoje – gatvelės pusėje driekėsi siaura gatvelė, o už jos sklypai. Tankiau užstatyta Aukštosios gatvės pradžia – rytinė pusė (apie 6 namai). Po keletą pastatų stovėjo ties būsिमomis Didžiąja Vandens, Bažnyčių, Grįžgatvio, Junkerių, Skutėjų gatvėmis bei prie kapinių vakarinio pakraščio. Paženklinoti sklypai (statomi pastatai?) parodyti Odų gatvelės (Didžiosios Vandens) atkarpoje prieš tiltą iš Mėsininkų gatvės ir vėlesnėje Junkerių gatvėje. Kairiajame upės krante, rytinėje Kūlių pylimo (Tiltų) gatvės pusėje, buvusio sklypo užstatymui galime priskirti grupę pavaizduotų namų.⁸¹ 1660 m.⁸² ir 1665 m.⁸³ fortifikacijos projekte šio stačiakampio, nežymiai atitraukto nuo Kūlių pylimo gatvės, sklypo galuose pažymėta po vieną pastatą. Vėlesniuose XVII–XVIII a. sandūros planuose jame žymimas didelio pastato sklypas. Kiti Odų gatvelės pastatai stovėjo priešingoje jos pusėje. 1648–1652 m.⁸⁴ Klaipėdos valsčiaus plane pavaizduotas didelis pastatas ar net jų grupė maždaug ties būsима Šaltkalvių gatve. Archeologiniai duomenys šios gatvės atsiradimą sieja su XVII a. viduriu.⁸⁵ Už Kūlių pylimo gatvės namų bei sklypų, palei Senąją raveliną bei Aukštosios gatvės gale parodyti sodai.⁸⁶ Juos bei daržus mena iki šiol išlikęs Daržų gatvės vardas. Priemiestyje sodų, želmenų netrūko ir vėliau. Užstačius gatvių pakraščius jie suvešėjo kvartalų viduryje bei tuščiuose

⁷⁶ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 137.

⁷⁷ Genys..., p. 26.

⁷⁸ Lietuvos mokslų akademijos centrinė biblioteka, Rankraščių skyrius, f. 12–482. Kokybiška fotokopija skelbta: A. Miškinis, „Klaipėdos genezė ir urbanistinė raida iki XVII a. pabaigos“, *Architektūros paminklai*, Vilnius, t. V, 1979, p. 28–29 (toliau – Miškinis...).

⁷⁹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 103.

⁸⁰ В. Фенор, *Фридрих Вильгельм I*, Москва, 2004, с. 33 (toliau – Фенор...).

⁸¹ Spalvota plano fotokopija saugoma Mažosios Lietuvos muziejuje. Viena kokybiškiausių jo kopijų skelbta: Demereckas, *Klaipėdos...*, p. 12.

⁸² Fotokopija saugoma Mažosios Lietuvos muziejuje J. Tatorio fonde D-454 ir D-554.

⁸³ Plano originalas saugomas Slaptajame valstybiniame Prūsijos kultūros archyve, jo kopija skelbta: Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 45.

⁸⁴ Spalvota plano fotokopija saugoma Mažosios Lietuvos muziejuje. Viena kokybiškiausių jo kopijų skelbta: Demereckas, *Klaipėdos...*, p. 12.

⁸⁵ Genys..., p. 26.

⁸⁶ Spalvota 1648–1652 m. plano fotokopija saugoma Mažosios Lietuvos muziejuje. Kopija skelbta: Demereckas, *Klaipėdos...*, p. 12.

sklypuose prie pylimų. Žaluma ir laisvas užstatymas skiria Odų gatvelės priemiestį nuo Senamiesčio 1670 m. Naronskio piešinyje.⁸⁷ Tokia žaluma išsiskyrė analogiški priemiestiai kituose Prūsijos miestuose. XVI–XVIII a. Fischhauseno pilies jursdikoje gyventojai valdė 42 sklypus, kuriuose buvo daržai arba sodai.⁸⁸ 1661 m. Meyerbergo albume po pilies gaisro nupieštoje Klaipėdos panoramoje už pylimo matome daug pastatų stogų ir medžių viršūnių.⁸⁹ Iš marių pusės prieš pylimus būta aštriakuolių tvoros. Priemiestyje išsiskiria didelis aukštas pastatas su bokštu pietinėje jo pusėje. Jis orientuotas maždaug iš šiaurės į pietus. A. Miškinis pagal jo išvaizdą spėliojo, kad tai švyturys.⁹⁰ Jį būtų galima tapatinti su pastatu – pastatų grupe pažymėta Šaltkalvių gatvėje aptartame 1648–1652 m. plane. Pastatas primena bažnyčią, tačiau apie bažnyčias ar kitus aukštus statinius šioje vietoje kol kas žinių neturime.⁹¹ 1660 m. plane randame 118 sklypų⁹², o 1665 m. pulkininko Belicome sudarytame plane – apie 114 sklypų ir bevardes, bet pažymėtas vėlesnes Mirusiųjų kapų–Šaltkalvių, Daržų–Kirpėjų, Aukštąją–Junkerių, Skerdėjų, Bažnyčių, Grįžgatvio gatves.⁹³ Daržų, Aukštoji, Skerdėjų gatvės buvo menkai užstatytos. Pats gatvių tinklas formavosi pamažu, be išankstinio plano. Jis nebuvo derinamas prie Senamiesčio. Net antrojo tilto ašis priemiestyje neatsivėrė į pratęsiančią gatvę. Nesutapo tranzitinės Tiltų gatvės ašys ties tiltu per Senąją Dangę.⁹⁴ Planai rodo užstatymo struktūrą. Pirklių ir karčemų laikytojų namai stovėjo prie tranzitinės Akmenų pylimo gatvės. Vienoje sklypo dalyje šalia šios gatvės buvo gyvenamieji namai su parduotuvėmis, užėigomis, o kitoje – greta dabartinės Šaltkalvių gatvės įrengtos alaus daryklos, sandėliai, ūkiniai pastatai. Miesto vartus perkėlus į šį priemiestį turėjo išaugti alaus gamybos poreikis. Palei neišlikusią, ėjusią nuo pilies iki Aukštosios gatvės Junkerių gatvelę rikiavosi nedideli vienas prie kito priglauti nameliai be ūkinių pastatų. Tai – kariškių namai.⁹⁵ Archeologų aptiktos XVII a. medinio drenazo sistemos liekanos Bažnyčių gatvėje patvirtina pelkėtos rytinės dalies išsavinimo spartėjimą.⁹⁶ Odų gatvelės priemiesčio 1685 m.⁹⁷, 1695 m.⁹⁸ projektai liudija tolesnį gatvių tinklo formavimąsi. Jame pažymėta visa Bažnyčių gatvelė, į ją atsiremiančios būsimų Vežėjų ir Pasiuntinių gatvių atkarpos, užsimezgiusios Perkasų, Skutėjų, Aludarių (Brūžės), Naujoji, Kapų–Mergaičių gatvės. XVII a. pabaigos sluoksniai ties Turgaus a. 3 ir Galinio pylimo g. 6 namu rodo, kad užstatyta rytinė vėlesnės Turgavietės rajono dalis.⁹⁹ Archeologiniais duomenimis, XVII–XVIII a. šiame priemiestyje sklypo modulis liko pastovus: 11,5–12 m., t. y. 3 Reino rykštės (viena rykštė – 3,766 m). Jų užstatymo struktūra buvo panaši: gyvenamasis namas, ūkinis pastatas, daržas, sodas. Elementų išsidėstymą lėmė sklypo vieta kvartale. Gyvenamasis namas paprastai stovėdavo prie gatvės. Kiemelis buvo grindžiamas akmenimis arba lentų grindiniu, o ūkinė jo pusė mažiau prižiūrima. Šalia jos, sklypų gale, prie šalutinių gatvių, buvo įrengiamos atliekų dėžės.¹⁰⁰ Po 1678 m. gaisro atstatant miestą prie Kūlių pylimo gatvės iškilo pirmosios stacionarios bažnyčios Odų gatvelės priemiestyje. XVII a. pab. jos tapo vertikalia šiaurinės miesto dalies panoramos dominante ir centrinės priemiesčio gat-

⁸⁷ Tai Klaipėdos valsčiaus žemėlapis kartušas. Jo nuotrauka skelbta: Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 104.

⁸⁸ Шайба...

⁸⁹ Šis vaizdas dažniausiai publikuojamas pagal leidinį: *Альбом Меуерберга. Виды и бытовые картины России XVII века*, С. Петербург, 1903, с. 14.

⁹⁰ Miškinis..., p. 32.

⁹¹ Šaltinių nepatvirtinta prielaida – evangelikai reformatai galėjo perstatyti ir suteikti bažnyčios kontūrus savo maldos namams.

⁹² Fotokopija saugoma Mažosios Lietuvos muziejuje J. Tatorio fonde D-454 ir D-554.

⁹³ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 61.

⁹⁴ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 61.

⁹⁵ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 137.

⁹⁶ Žulkus, *Viduramžių Klaipėda...*, p. 6.

⁹⁷ Plano fotokopija skelbta: Kurschat..., S. 205. Kito analogiško plano su pataisymais kopija saugoma Mažosios Lietuvos muziejaus J. Tatorio fonde D-465.

⁹⁸ Fotokopija iš Mažosios Lietuvos muziejaus, J. Tatorio fondas D-479.

⁹⁹ Genys..., p. 27.

¹⁰⁰ Genys..., p. 28.

vės puošmena. A. Miškinis pažymėjo: „...dar XVII a. antrojoje pusėje visos miesto dominantės koncentravosi buvusios salos teritorijoje, o amžiaus pabaigoje dauguma jų stovėjo Friedricho priemiestyje: ši miesto dalis tapo lygiavertė senajai“¹⁰¹.

XVII a. išaugęs ir pylimais aprėmintas Odų gatvelės priemiestis supo Klaipėdą iš rytų ir pietų. Jo svarba augo, nes dėl pylimų į miestą iš rytinės ir pietinės pusės buvo galima patekti tik pro Odų gatvelės priemiesčio vartus. Pagal 1628 05 22 taisykles vartų sargyboje turėjo būti nors vienas mokantis lietuviškai miestietis. Jis privalėjo apklausti atvykstančiuosius ir užrašyti, kur jie vyksta, kur turi apsistoti.¹⁰² 1628–1630 m. juosiant Senamiesčio ir Odų gatvelės teritoriją pylimais, miesto vartai, buvę ties tiltu per Senąją Dangę, perkelti prie įvažiavimo į minėtą priemiestį. Jie buvo įrengti prie kelio, vedusio Sendvario link. Šie vartai stovėjo dabartinės Bangų gatvės pradžioje.¹⁰³ 1648–1652 m. Klaipėdos valsčiaus žemėlapyje jie vaizduojami kaip medinė virš pylimų iškelta arka. Ant medinių šulų įrengtas dvišlaitis stogelis. Jo kraigai papuošti špyliais.¹⁰⁴ Vėliau vartai sustiprinti. 1670 m. J. Naronskio piešinyje tai įleistas į pylimus, bet prasikišęs statinys su dvišlaičiu stogu.¹⁰⁵ Jo angos buvo arkinės. Apie vartų įrengimą galime sužinoti iš paskelbtų brėžinių. Pro vartus buvo patenkama į trijų dalių tunelį. Dvi dalys buvo platesnės (gynybos sumetimais), o vidurinė siauresnė. Siauresnėje dalyje buvo nišos bei užkartos, į kurias sustačius balkius ir tarpus tarp balkių užkrovus akmenimis vartai būdavo aklinau uždaromi. Abipus vartų būta patalpų karininkams, sargybai bei raštininkams.¹⁰⁶ Akmenų užtvartos, jų pačių konstrukcija ar link vartų vedęs Kūlių pylimas suteikė šiems vartams Kūlių vartų (*Steinthor*) vardą. Jų vietą iki šiol mena Kūlių vartų gatvėvardis. 1660 m.¹⁰⁷ ir 1665 m.¹⁰⁸ planuose parodyti tik šie vartai. Vieni vartai žymimi ir XVII a. pirmosios pusės įtvirtinimo projekte.¹⁰⁹ Kadangi pietinę Odų gatvelės priemiesčio pusę saugojo telkšanti pelkė bei pilis, 1666–1667 m. brėžiniuose šioje vietoje paženklinta tik numatoma laikinų įtvirtinimų vieta.¹¹⁰ Matyt, kariškiai ilgai abejojo kitų vartų ir Marių bastiono tikslingumu. Pelkėta susisiekti su Bersteinbruchu (Gintaro pelke) ir nesunkiai iš pilies apšaudoma vietove dar ilgai buvo sunkiai įveikiama priešams. 1700, 1701 m. planuose pusbastionio (būsimo Malūnų bastiono vietoje) fosoje pažymėtas natūralus vandens telkinys.¹¹¹ Net 1757 m. Klaipėdą apsiautę rusai nebandė iš ten šturmuoti citadelės. Kitų vartų idėja nebuvo svetima, nes miestui reikėjo ryšio su piečiau marių pakranteje esančiomis apylinkėmis: dvarais, gyvenvietėm. 1618–1627 m.¹¹², 1655–1660 m.¹¹³, 1658 m.¹¹⁴ įtvirtinimų projektuose-planuose bei 1639 m.¹¹⁵ Minijos kanalo projekte, 1648–1652 m.¹¹⁶ Klaipė-

¹⁰¹ Miškinis..., p. 34.

¹⁰² Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 105.

¹⁰³ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 163.

¹⁰⁴ Spalvota plano fotokopija saugoma Mažosios Lietuvos muziejuje. Viena kokybiškiausių jo kopijų skelbta: Demereckas, *Klaipėdos...*, p. 12.

¹⁰⁵ Tai Klaipėdos valsčiaus žemėlapyje kartušas. Jo nuotrauka skelbta: Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 104.

¹⁰⁶ A. Tautavičius, „Kūlių vartai“, *Mokslas ir gyvenimas*, 1972, nr. 8, p. 20–21 (toliau – Tautavičius...).

¹⁰⁷ Fotokopija saugoma Mažosios Lietuvos muziejuje J. Tatorio fonde D-454 ir D-554.

¹⁰⁸ Plano originalas saugomas Slaptajame valstybiniame Prūsijos kultūros archyve, jo kopija skelbta: Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 45.

¹⁰⁹ Krigsarkivet, Stokholm, Kartamlinger, Handsitade, Kartvek. SFP – Tyskland, Nr. 2. Fotokopija saugoma privačioje A. Miškinio kolekcijoje.

¹¹⁰ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 163.

¹¹¹ Fotokopija saugoma Mažosios Lietuvos muziejuje J. Tatorio fonde D-492 ir D-491.

¹¹² Lietuvos mokslų akademijos centrinė biblioteka, Rankraščių skyrius, f. 12–482. Kokybiška fotokopija skelbta: Miškinis..., p. 28–29.

¹¹³ Krigsarkivet Stokholm, Kartamlinger, Handsitade, Kartvek. SFP – Tyskland, Nr. 1. Plano fotokopija saugoma privačioje A. Miškinio kolekcijoje.

¹¹⁴ Det Kongelige Bibliotek. København. Frederik Feemtes Atlas, XIII, 28 (Nr. 24). Plano fotokopija saugoma privačioje A. Miškinio kolekcijoje.

¹¹⁵ LJM MA, J. 1, K. 40–41.

¹¹⁶ Spalvota plano fotokopija saugoma Mažosios Lietuvos muziejuje. Viena kokybiškiausių jo kopijų skelbta: Demereckas, *Klaipėdos...*, p. 12.

dos valsčiaus žemėlapyje jau pažymėti dar vieneri vartai. Tad realybėje, be Kulių vartų, XVII a. pirmojoje pusėje egzistavo dar ir kiti. Kurį laiką naujieji vartai net nepriminė statinio. 1648–1652 m. Klaipėdos valsčiaus žemėlapyje jie pažymėti tik kaip paprasta pylimo perkasa. 1660 m.¹¹⁷ ir 1665 m.¹¹⁸ planuose jų nėra. Kadangi prie pylimų planuose parodyta teritorija dar neskirstoma kvartalais, tai gatvelių tinklo kryptis irgi nieko neparodo. Gal laikinai atsisakius Marių bastiono idėjos šių vartų vietoje vėl supiltas pylimas? 1670–1677 m. J. Naronskio sudarytame plane bei piešinyje pavaizduoti abeji vartai ir tiltai per gynybinį griovį prieš juos. Naujieji vartai buvo panašūs į Kulių vartus, tik mažesni.¹¹⁹ Jų egzistavimą patvirtina 1685 m.¹²⁰, 1695 m.¹²¹ projektai, 1700 m.¹²², 1701 m.¹²³ situacijos planai, 1686–1695 m. įtvirtinimų projektas¹²⁴. Skirtingai nuo vėlesnių Malūnų vartų, jie nebuvo Naujajame raveline tarp Prūsijos ir Malūnų bastiono. 1685–1701 m. planuose šie vartai buvo raveline, supiltame nuo pusbastionio, stovėjusio Malūnų bastiono vietoje, link pilies griovio. Nežinome, kaip XVII a. jie vadinti. 1685 m. projekte galime atsekti alternatyvinio kelio Vežėjų gatve per Senamiestį ir Odų gatvelės priemiestį link Naujojo ravelino idėją.¹²⁵ 1686–1687 m. įtvirtinimų projekte šioje pylimo vietoje numatyti vartai¹²⁶. Gal 1685–1687 m. šiuose brėžiniuose derėtų ieškoti XVIII a. vykusio vartų perkėlimo ištakų? Įdomu, kad nedatuotame XVIII a. pr. Klaipėdos tvirtovės išplėtimo projekte su prancūziška legenda pažymėta šių vartų senoji vieta ir numatoma vieta planuojamame supilti pylime. Šiame projekte jie jau vadinami „Muhlen thor“. Taigi jau XVII a. pab. ant pusbastionio turėjo stovėti malūnas arba 1703 m. dar nebuvo bastiono.¹²⁷ Dabartinių Pilies ir Galinio pylimo gatvių sankryžoje nuo XVIII a. stovėję vartai buvo praminti Malūnų vartų (*Mühlentor*) vardu. Pro juos lygiagrečiai marių ėjo kelias į pietus.¹²⁸

XVI a. turime duomenų apie du tiltus per Senąją Dangę (be minėto, dar buvo Piemenų tiltas Senamiesčio salos smaigalyje), o XVII a. – apie tris pagrindinius tiltus.¹²⁹ Tiltų pagausėjimas rodė intensyvėjančius Senamiesčio ir Odų gatvelės ryšius, o šie – priemiesčio svarbos augimą. 1648–1652 m. vienas tiltas buvo ties dabartine Mėsininkų ir Didžiosios Vandens gatvių sankryža, pagrindinis – ties dabartine Tiltų ir Didžiosios Vandens gatvių sankryža ir kitas – už dviejų kvartalų tarp Mažosios Vandens ir Mokyklų gatvių.¹³⁰ To laikotarpio Klaipėdos valsčiaus plane yra nedidelė žyma netoli upės įtekėjimo pro pylimą. Ji gali būti interpretuojama kaip nedidelis lieptelis ar laikinas tiltas. Jei taip, tai jis jungė vakarinį neužstatytą Senamiesčio bei Odų gatvelės priemiesčio pakraštį. Galbūt tiltelis naudotas gyvuliams pervesti. Vandens aukštį upės vagoje reguliavo Senajame raveline įrengta užtvanka.¹³¹ 1658 m.¹³² ir 1658–1660 m. projektuose žymimas tik 1 tiltas Tiltų gat-

¹¹⁷ Fotokopija saugoma Mažosios Lietuvos muziejuje J. Tatorio fonde D-454 ir D-554.

¹¹⁸ Plano originalas saugomas Slaptajame valstybiniame Prūsijos kultūros archyve, jo kopija skelbta: Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 45.

¹¹⁹ Tai Klaipėdos valsčiaus žemėlapiu kartušas. Jo nuotrauka skelbta: Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 104.

¹²⁰ Plano fotokopija skelbta: Kurschat..., S. 205. Kito analogiško plano su pataisymais kopija saugoma Mažosios Lietuvos muziejaus J. Tatorio fonde D-465.

¹²¹ Fotokopija iš Mažosios Lietuvos muziejaus, J. Tatorio fondas D-479.

¹²² Fotokopija iš Mažosios Lietuvos muziejaus, J. Tatorio fondas D-492.

¹²³ Fotokopija iš Mažosios Lietuvos muziejaus, J. Tatorio fondas D-491.

¹²⁴ Fotokopija iš Mažosios Lietuvos muziejaus, J. Tatorio fondas D-484.

¹²⁵ Plano kopija saugoma Mažosios Lietuvos muziejaus J. Tatorio fonde D-465.

¹²⁶ Projektinis planas saugomas Sankt Peterburgo centriniame valstybiniame karinio jūrų laivyno archyve, f. 3, ap. 28, b. 106.

¹²⁷ Šio plano fotonegatyvas saugomas leidyklos „Libra Memelensis“ rinkinyje.

¹²⁸ Tautavičius..., p. 20–21.

¹²⁹ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 66.

¹³⁰ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 88.

¹³¹ Spalvota plano fotokopija saugoma Mažosios Lietuvos muziejuje. Viena kokybiškiausių jo kopijų skelbta: Demereckas, *Klaipėdos...*, p. 12.

¹³² Det Kongelige Bibliotek. København. Frederrick Feemtes Atlas, XIII, 28 (Nr. 24). Plano fotokopija saugoma privačioje A. Miškinio kolekcijoje.

veje¹³³, o 1665 m. plane – 2 tiltai dabartinės Tiltų ir Mėsininkų gatvių ašyse.¹³⁴ Tiltų išnykimą galėjo lemti jau ne ūkiniai, bet gynybiniai tvirtovės interesai. Neaišku, kada tiltų visai buvo atsisakyta. V. Šliogerio manymu, XVII a. pab. tiltus pakeitus stacionariomis sampylomis upės atkarpos virto uždalais kanalais. Archeologinių tyrinėjimų kvartale tarp Tomo, Tiltų, Vežėjų, Didžiosios Vandens gatvių medžiaga rodo, kad upė seklėjo ir dėl ilgalaikio teršimo atliekomis. 1667 m. Senamiesčio miestiečiai planavo užpilti Senąją, arba Tingiają, Dangę, tačiau negalėjo to padaryti, nes upės jurisdikcija priklausė ne miestui, o valsčiui.¹³⁵ 1685 m. kariškių parengtuose įtvirtinimų projektuose buvo numatyta paversti upę uždalais vandens telkiniais. Juose nėra upės susisiekimo su pilies grioviu ar miestą juosusiu išorės pylimu. Parodytos tik uždalais kanalais paverstos upės atkarpos. Jas kirto sampylos ties vėlesnėmis Mokyklų, Mažosios Vandens, Pasiuntinių, Mėsininkų prekystalio gatvių ašimis.¹³⁶ 1686–1687 m. įtvirtinimo projekte Senosios Dangės vietoje pažymėtas 6 sampylomis suskaidytas kanalas be žymių įsiliejimų į gynybinius griovius. Platesnės kanalo atkarpos baigėsi ties vėlesne Tomo (*Thome*) gatveleėjusiu nutekėjimu. Minėtos sampylos tęsė Senamiesčio gatveles: Mokyklų, Mažosios Vandens, Tiltų–Kūlių pylimo, Pasiuntinių, Mėsininkų prekystalio.¹³⁷ Galutinai upė užversta buvo tik XVIII a. pradžioje.

XVI–XVII a. Senamiesčio ir Odų gatvelės gyventojus siejo kapinės. 1627–1660 m. pilant pylimus dalis Klaipėdos kapinių buvo sunaikinta.¹³⁸ 1628 05 13 anonimas rašte kurfiurstui nurodė, kad vykstant šiems darbams buvo iškastos senosios kapinės, o užpylus miesto bažnyčios šventorių neliko vietos laidoti. Jame pranešama apie Klaipėdos kunigų nuogaštavimus dėl būsimų kapinių už pylimų ir tolumo mirusiųjų vežimo. Rašto autorius nurodė, kad šventoriuje yra vietos tik išskirtiniams asmenims laidoti, o paprastai liaudžiai teks pasitenkinti numatytais kapinėmis už Dangės.¹³⁹ 1648–1652 m. Klaipėdos didžiojo valsčiaus plane miesto kapinės pažymėtos bastione į vakarus nuo Kūlių vartų. Jos tęsėsi ir palei pylimą į vakarus miesto pusėje. Šiaurėje kapinių teritorija buvo apribota pylimo, o pietuose – lentinės tvoros. Į kapines buvo patenkama pro vartus prieš Prūsijos bastioną.¹⁴⁰ 1665 m. plane randame pažymėtą neįvardytą vėlesnę Mirusiųjų gatvę. Mirusiųjų gatvelė ilgai buvo neužstatyta. Ja iš Senamiesčio į miesto kapines prie Kūlių vartų bastiono traukdavo laidotuvių procesijos.¹⁴¹ 1670–1677 m. Naronskio žemėlapyje bei piešinyje¹⁴², 1685 m. projektuose¹⁴³, 1700 m.¹⁴⁴, 1701 m.¹⁴⁵ planuose kapinės – pačiame Prūsijos bastione. Archeologinių tyrinėjimų duomenimis, patys seniausi kareivių palaidojimai šiose kapinėse datuojami XVII a.¹⁴⁶

1616–1647 m. dekanų parapijos Krikšto ir jungtinių bei 1614–1647 m. krikštynų knygos rodo išaugusį Odų gatvelės gyventojų skaičių.¹⁴⁷ Jis augo ir toliau: apie 1660 m. Senamiestyje būta 150

¹³³ Krigsarkivet Stokholm, Kartamlinger, Handsitade, Kartvek. SFP – Tyskland, Nr. 1. Plano fotokopija saugoma privačioje A. Miškinio kolekcijoje.

¹³⁴ Plano originalas saugomas Slaptajame valstybiniame Prūsijos kultūros archyve, jo kopija skelbta: Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 45.

¹³⁵ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 118.

¹³⁶ Plano fotokopija skelbta: Kurschat..., S. 205. Kito analogiško plano su pataisymais kopija saugoma Mažosios Lietuvos muziejaus J. Tatorio fonde D-465.

¹³⁷ Projektas saugomas Sankt Peterburgo centriniame valstybiniame karinio jūrų laivyno archyve, f. 3, ap. 28, b. 106.

¹³⁸ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 105.

¹³⁹ LJM MA, J. 4, K. 277–279.

¹⁴⁰ Spalvota plano fotokopija saugoma Mažosios Lietuvos muziejuje. Viena kokybiškiausių jo kopijų skelbta: Demereckas, *Klaipėdos...*, p. 12.

¹⁴¹ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 61.

¹⁴² Tai Klaipėdos valsčiaus žemėlapis kartušas. Jo nuotrauka skelbta: Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 104.

¹⁴³ Plano fotokopija skelbta: Kurschat..., S. 205. Kito analogiško plano su pataisymais kopija saugoma Mažosios Lietuvos muziejaus J. Tatorio fonde D-465.

¹⁴⁴ Fotokopija iš Mažosios Lietuvos muziejaus, J. Tatorio fondas D-492.

¹⁴⁵ Fotokopija iš Mažosios Lietuvos muziejaus, J. Tatorio fondas D-491.

¹⁴⁶ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 105.

¹⁴⁷ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 111.

pastatų, o Odų gatvelės priemiestyje – 90.¹⁴⁸ Pilies valda ir valsčiaus jurisdikcija turėjo užtikrinti geresnį valsčiaus administracijos bei pilies-tvirtovės poreikių tenkinimą. 1669 m. batsiuvių konkurentu tapo „laisvasis kurpius“ Rautenbergas. Jis buvo beturtis pameistris ir negalėjo gauti meistro teisių. Valdovas leido verstis savo amatu pilies valdose „tiek, kiek jis savo rankomis įstengia“¹⁴⁹. Didelė tikimybė, kad šis įsikūrė būtent Odų gatvelėje. Odų gatvelėje apsigyveno pirkliai ir amatininkai: Andreasas Bronnigeris, Winholdas Bronnigeris, Jakobas Mewes iš Stoplės, Hieronymus Meyeris, Thomas von deer Linde, alavo liejikas Gregoras Rosa; pareigūnai: girininkas Georgas Bludau, pilies aludaris, pilies bažnyčios giedotojas.¹⁵⁰ Dėl ribojamo įsikūrimo mieste priemiestyje apsigyveno daug svetimšalių iš Škotijos: 1616 m. Hansas Littelsohnas, Hansas Pesalleras iš Aberdino, 1620 m. Georgas Wolsselis (Welesley) ir Alexas Schmidtas (Smithas) iš Aberdino, Jakobas Nechinas iš Edinburgo. Taip pat iš kitur: Ulrichas Bilas iš Laalando (Danija), Jonas Lorenzsonas iš Marienholmo (Švedija) bei atvykę iš Stokholmo, Liucernos, Transilvanijos.¹⁵¹ Odų gatvelės priemiesčio nuo Senamiesčio bendruomenę skyrė ne tik svetimšalių – atvykėlių, bet ir kariškių gausa. XVII–XVIII a. Klaipėdai virtus tvirtove jų dar padaugėjo (1645 m. reikalauta Klaipėdoje dislokuoti 370 kareivių, bet tiek nepavyko surinkti.¹⁵² 1654 m. į Klaipėdą buvo paskirti du būriai, iš viso 350 vyrų, t. y. 230 valsčiaus muškietininkų ir 20 leibgvardiečių.¹⁵³ 1665 m. tvirtovės įgulą sudarė 530 vyrų¹⁵⁴). Tvirtovės įgulos kontingentą sudarė pilies įgula bei čia stovinti kariuomenė. Pastaroji buvo dislokuoto privataus pulko – regimento dalis. Tuo metu buvo samdomas ne pulkas, o pulko vadas – šefas. Jis rūpinosi karių verbavimu, rekvizito pirkimu etc.¹⁵⁵ Kariai buvo samdomi, verbuojami arba rekrutuojami. Tarnyba trukdavo ilgai – iki 20 metų.¹⁵⁶ Senieji samdiniai buvo atleidžiami į atsargą.¹⁵⁷ Dalis įgulos kareivių galėjo verstis savo amatu, vesti, gyventi su šeima savo namuose pilies valdoje.¹⁵⁸ 1665 m. nurodoma, kad būta 140 kareivių žmonių, o 1671 m. – prie trijų kuopų – 117 moterų.¹⁵⁹ Dažnai jie buvo ir amatininkai, pvz., siuvėjas ir kareivis, stalius ir kareivis, laivų statytojas ir kareivis, auksakalys ir kareivis.¹⁶⁰ Tai 1653 m. sukėlė miestiečių nepasitenkinimą. Apie 200 skurstančių namų savininkų skundėsi, kad kareiviai, būdami „batsiuviais, siuvėjais, staliais ir kalviais“ vienas kitam dirba. Markitantai jiems tiekia duoną ir alų, o kurfiursto laisve svetimasis alus pilstomas. Klaipėdiečiai privalą įgulai iš pilies padėti pasistatyti namelius, pašitūres ir ją pas save apgyvendinti. Be to, minėjo ligos užkrato plėtimo grėsmę. Tačiau kariai nenustojo užsiimti pagalbine veikla ar gyventi pas miestiečius.¹⁶¹ Klaipėda pasitenkino skundu, o 1661–1663 m. Karaliaučiaus miestiečių nepasitenkinimą užsieniečių karių dalinio buvimo Friedrichsburgo tvirtovėje ir reikalavimus jį pakeisti miestiečių įgula teko numaldyti jėga. Į miesto pusę buvo pasukti Friedrichsburgo tvirtovės pabūklai bei sustabdyta laivyba – rąstais užtvirta upė.¹⁶² Šaltinuose nurodoma įvairi Klaipėdos įgulos karių kilmė netrukė čia jiems įsikurti. Jie atvyko į Klaipėdą iš: Karaliaučiaus, Stolpės, Kiustrino, Meklenburgo, Špembergo, Driesno, Gross-Glogau, Breslau, Greifenbergo

¹⁴⁸ Žulkus, *Viduramžių Klaipėda...*, p. 46.

¹⁴⁹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 135.

¹⁵⁰ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 112.

¹⁵¹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 111–112.

¹⁵² Marwitz..., S. 135.

¹⁵³ Marwitz..., S. 111.

¹⁵⁴ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 187.

¹⁵⁵ Apie Klaipėdos įgulos išlaikymą, aprūpinimą ir pan. 1636–1653 m. LJM MA, J. 4, K. 276, 271–273, 269–270, 262–263, 246–248.

¹⁵⁶ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 187; apie rekrutavimą ir kareivių samdymą byloja iškalbingas XVII a. antrosios pusės anonimo raštas kurfiurstui, LJM MA, J. 4, K. 161.

¹⁵⁷ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 121.

¹⁵⁸ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 167.

¹⁵⁹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 121.

¹⁶⁰ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 111.

¹⁶¹ Marwitz..., S. 112.

¹⁶² Овсянов..., с. 55.

Silezijoje, Tiuringijos, Braunšveigo, Liubeko, Bremeno, Kroicbacho, Esslingeno, Ulmo ir t. t.¹⁶³ Kilmės įvairovė neleido pasireikšti „regionalizmui“. Kariškas muštras ne tik skiepijo paklusnumą, priklausomybės karių luomui bei pulkui jausmus, bet ir vienijo šiuos iki tol svetimus žmones.¹⁶⁴

Dalį Odų gatvelės žemės sklypų bei namų tebevaldė Senamiesčio miestiečiai. Prieš 1686 m. du savo sklypus už 1700 florinų Laukininkų bažnyčios parapijai pardavė burmistras Gertas Johanas Friedrichsenas.¹⁶⁵ 1648 03 21 pirklys ir miesto teismo kolegijos narys Berendas Eccarius testamentu miesto bažnyčiai Odų gatvelėje paskyrė 12 namų ir du tuščius sklypus, iš kurių pajamų kasmet turėjo būti duodama 200 markių bažnyčiai, o dekanui, diakonui, lietuvių kunigui, rektoriui, kantoriui, vargonininkui, varpininkui, duobkasiams, prieglaudai, vargšams išmokamos nustatytos didesnės ar mažesnės sumos. Be to, jis nurodė: „Vienam studijuojančiam jaunuoliui iš šito Klaipėdos miesto kasmet 74 markės, tam pirmenybę turi turėti draugai, jų nesant – kokio nors kito miestiečio sūnus – geresniam studijų tęsimui, kol jas visiškai baigs“. Eccarius mirė 1659 m.¹⁶⁶ Bažnyčia 1663 m. Odų gatvelėje turėjo 12 jai testamentais perduotų namų.¹⁶⁷ Tai turbūt tie patys, apie kuriuos 1663 m. rašyta: Odų „gatvelėje yra 12 gyvenamųjų namų, kurie testamentu užrašyti Bažnyčiai, tačiau jų valdymas dėl činšo ir kitko tarybai užkrautas“¹⁶⁸. Vėliau dėl sunkaus išlaikymo namai buvo perduoti, o už gautas lėšas įsteigtas stipendijų fondas.¹⁶⁹

XVII a. augant priemiesčiams Odų gatvelės gyventojai ėmė gauti vis daugiau teisių. Jos darė priemiesčių gyventojus prekybos ir amatų reikaluose iš dalies priklausomus ne tik nuo valsčiaus bei pilies administracijos, bet ir nuo Klaipėdos miesto – Senamiesčio institucijų. Jie galėjo naudotis 1607 02 11 įsako prekybos reikalams 7§: „Kai Kunigaikštiškoji Šviesybė maloningai apdovanojo priemiesčių gyventojus miestiečių teisėmis, kokios Klaipėdos miestui buvo duotos ir užrašytos, kad jie visais prekybos bei kitais verslais kaip ir kiti miestiečiai ir gyventojai naudotis ir verstis privalėtų ir galėtų; tačiau Jo Šviesybė šias papildomas sąlygas pridėda, kad tokia prekyba ir sandėriai tik miesto turguje vyktų, o ne už jo ribų ar užmiestyje; taigi priemiesčių gyventojai turi užsiimti prekyba ne kitaip, kaip pagal suteiktą malonę yra leista ir ją atitinka, atsižvelgiant į tai, kad jie prekių už miesto ribų ir tiltų nelaikytų, tuo labiau pirklių, kas jie bebūtų, vilioti ir kur pakliuvus su jais prekiauti, o juos jie su jų prekėmis privalo pasiųsti per tiltą į turgų [...] baudžiant dešimties markių bauda kaskart tam atsitikus“¹⁷⁰. Nors įsaku prekybos vieta buvo apibrėžta Senamiesčio turgumi, jis leido prekiauti, gaminti prekes, gėrimus priemiesčių gyventojams. Šiuo atveju miestiečio teisės nereiškė visiško perėjimo miesto savivaldos žinion. Priemiesčio miestietis prisiėmė visus įprastinius miestiečio išpareigojimus, prievolės, pareigas. Kartu jis privalėjo toliau mokėti činšą valsčiui, o už gamybinės-komercinės veiklos ribų paklusti valsčiaus teisėtvarakai. Su Senamiesčiu jungiantys pylimai ir augantys visos Klaipėdos tvirtovės poreikiai kėlė šio priemiesčio gyventojų statusą. 1627–1660 m. dėl pylimų statybos darbų į miestą atsikėlusiams pilies valdos gyventojams iš Odų gatvelės buvo suteiktos miestiečių teisės.¹⁷¹ Odų gatvelės tiesiogiai nepalietė 1628 m. vykdytas priemiesčių gyventojų persikirstymas pagal turimą turtą.¹⁷² Klaipėdos miestui virtus tvirtove, miesto taryba buvo įpareigota pasirūpinti, kad kiekvienas miestietis savo namuose turėtų odinių kibirų, rankinių pompų, priešgaisrinių kablių, maisto atsargų pusei metų. Kiekvienam miestiečių namui buvo uždėta kareivių išlaikymo, o patiems miestiečiams – ir tarnybos prie vartų prievolė.¹⁷³ Vėliau

¹⁶³ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 111.

¹⁶⁴ Ю. Ю. Ненахов, *Войны и кампании Фридриха Великого*, Минск, 2002, с. 15 (toliau – Ненахов...).

¹⁶⁵ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 142.

¹⁶⁶ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 148.

¹⁶⁷ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 111.

¹⁶⁸ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 118.

¹⁶⁹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 148.

¹⁷⁰ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 88.

¹⁷¹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 111.

¹⁷² Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 103.

¹⁷³ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 103–104.

tapimas miestiečiu pasidarė neatsiejamas nuo kariškos atributikos: kandidatas turėjo įsigyti du priešgaisrinius kibirus bei ginklą ir tik apsiginklavęs duoti priesaiką. Mažieji miestiečiai (amatininkai ir smulkūs prekeiviai) privalėjo laikyti šautuvą, o didieji miestiečiai (pirkliai) – špagą.¹⁷⁴ Nuo minėtų prievolių nebuvo atleisti miestiečių teises gavę priemiesčių gyventojai. 1639 m. buvo priimtas palankesnis sprendimas dėl Odų gatvės nei kitų priemiesčių gyventojų miestiečių teisių: „Kadangi ir Odų gatvės kurfiursto valdoje gyventojai dėl teisės daryti alų ir laisvai prekiauti rūpinosi, ir taryba su tuo sutiko tiek, kad Odų gatvės gyventojai privalo dėl miestiečių teisių deramai susitarti, prekiaudami Sandorių nuostatų laikytis ir pavaldumą miestui komercijos reikalais pripažinti, tai Jų kurfiurstiškoji šviesybė maloningai sutinka, kad tie šios valdos gyventojai už činšą (pvz., činšą valsčiui nuo miestui perduotos pilies teritorijos mokėjo Šiaurinė Lanka, Mažoji Vitė, Friedrichsrēdė¹⁷⁵ – aut.) ir kitas prievoles, kurios priklauso, valsčiui atsiskaitytų ir tada, kai jie kitus, neliečiančius prekybos sandėrių ir nusižengimų reikalus svarstys, privalo su jo pareigūnais susitikti ir su jais tartis“¹⁷⁶. Neatsitiktinai paminėta teisė daryti alų ir prekyba. Priemiesčiuose veikė ne tik alaus daryklos, bet ir karčemos. 1647 m. suteiktuose ir 1671 01 30 papildytuose „Alaus virimo nuostatuose“ kurfiursto valdų smuklininkams sakoma: „tie, kurie daryti gali arba nori“, privalo už kiekvieną lastą alaus duoti 6 florinus, tačiau mieste tik 4 florinus, o per visas didžiausias šventes kiekvienam – dovana, ne daugiau kaip po 15 guldenų, ir po kepsnių, ne daugiau nei po 25 svarus (Prūsijos svaras – 0,467 kg – aut.). Pilies valdoje alų galėjo gaminti piliai priklausančios alaus daryklos. 1671 m. nuostojus veikti Pilies alaus daryklai aludariai markitantams privalėjo pristatyti statinę alaus už 7½ florino.¹⁷⁷ Alus buvo reikalingas tvirtovės igulos atsargoms ir valsčiaus pajamoms papildyti. Išnuomotų bei privačių karčemų dokumentuose XVI–XIX a. pr. buvo nurodomas privalomas parduoti valsčiaus alaus kiekis.¹⁷⁸ Iki 1945 m. atminimą apie alaus gamybą Odų gatvės priemiestyje saugojo Aludarių (*Brauerstrase* – dabartinė Brūžės – gatvė) gatvėvardis. Neliko nuskriausta didžioji šio priemiesčio gyventojų dalis – kariai. 1671 12 20 nutarimu paaiškinta, kad kareiviui, išmanančiam amatą, leidžiama pačiam dirbti igulai ir tvirtovei, tačiau uždrausta laikyti pameistrius ar juos iš miesto vilioti.¹⁷⁹ 1639 m. cituotame sprendime minimas dalies jos narių siekis rūpintis Odų gatvės kurfiursto valdos gyventojų teisių išplėtimu rodo bendruomenės konsolidacijos požymius. Nepaisant miesto prieštaravimų 1680 05 29 ir 1682 03 12 reskriptais kurfiursto valdos gyventojams leista varyti degtinę, auginti galvijus, prekiauti džiovinta žuvimi.¹⁸⁰ Įgyjanti vis daugiau teisių Odų gatvės priemiesčio bendruomenė ėmė konkuruoti su Senamiesčiu.

Senamiesčio ir Odų gatvės integravimas į vieną gynybinę erdvę, abiejų dalių gyventojų teisių vienodėjimas, konkurencijos ir nuostolių baimė skatino Senamiesčio savivaldą ieškoti greitesnio šio priemiesčio prijungimo būdo. 1663 m. apsilankius kurfiursto vietininkui Boguslavui Radvilai, Klaipėdos magistratas prašė Odų gatvę sujungti su miestu: „Kadangi dabar valdymo teisėje dėl to dideli neaiškumai ir trukdymai matomi, tepanori [...] krašto valdovo galia ir valdžia [...] teiktis tą gatvę visiškai perduoti miesto jurisdikcijon. Šioje gatvėje yra 12 gyvenamųjų namų, kurie testamentu užrašyti Bažnyčiai, tačiau jų valdymas dėl činšo ir kitko tarybai užkrautas. Kadangi tai tarybai dažnai sudaro didelių sunkumų, taip pat miesto jurisdikcijon perduoti geresniam valdymui, dalyvaujant Bažnyčiai“. 1663 12 14 Prūsijos vietininkas B. Radvila į tai atsakė: „Dėl jurisdikcijos

¹⁷⁴ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 167.

¹⁷⁵ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 112–113.

¹⁷⁶ Beje, Senamiesčio taryba pasistengė apriboti kitų priemiesčių ir Rossgarteno gyventojams 1607 m. suteiktas miestiečių teises. Jas paliko tik tiems namams, kurie stovėjo 1607 m. Tai daryta norint apriboti galimybes miestiečių teises gauti apsigyvenusiems neturtingiesiems, vargingiesiems, darbininkams ir lietuviams. Taip pat padidinus miestiečių teisių suteikimo mokesčių atvykėliams iš kitų hercogystės vietų bei svetimšaliams bandyta mažinti jų srautą. Žr. Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 112.

¹⁷⁷ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 125.

¹⁷⁸ Шафба...; N. Strakauskaitė, *Kuršių nerija – Europos pašto kelias*, Klaipėda, 2001, p. 17.

¹⁷⁹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 121.

¹⁸⁰ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 118.

negali būti niekas keičiama, turi likti kaip buvę“¹⁸¹. 1667 m. nepavyko Senamiesčio miestiečių planas užpilti Senąją Dangę ir taip paspartinti priemiesčio prijungimą.¹⁸² 1678 m. miestas vėl prašė sujungti Odų gatvę su miestu, tačiau 1679 02 28 šis prašymas buvo atmestas.¹⁸³ Tai parodė, kad kurfiursto ir Senamiesčio magistrato požiūriai į Odų gatvės priemiestį skiriasi. Galbūt Odų gatvės miestiečiai taip pat nesiekė priemiesčio integracijos į Senamiestį? Kol kas tyrinėtojai dar neaptiko nė vieno dokumento, kuriame Odų gatvės bendruomenė būtų įvardijusi panašų troškimą.

Dabar sunku būtų pasakyti, kokios priežastys lėmė valdovo nenorą atsakyti savo teisių į šį priemiestį. Galbūt 1607 m. dalinių miestiečio teisių suteikimu kai kuriems priemiesčio gyventojams buvo siekiama sudaryti sąlygas prasigyventi potencialiems didesnių mokesčių mokėtojams? 1628 m. vykdytas priemiesčio gyventojų persikirstymas pagal turta. Prasigyvenę naujieji miestiečiai buvo perkelti į Senamiestį, mažiau pasiturintys – į Krūmamiestį, o kiti – į Smeltę ir Didžiąją Vitę.¹⁸⁴ Kitaip sakant, tik nedidelė dalis „naujųjų miestiečių“ perėjo iš valsčiaus – pilies – jurisdikcijos į miesto ir nustojo mokėti činšą. 1639 m. kurfiursto valia Odų gatvės priemiesčio gyventojų teisės buvo toliau plečiamos, o tuo pačiu metu kituose priemiesčiuose, miesto tarybos nutarimu, – siauriamos. Dalines miestiečio teises išlaikė tik iki 1607 m. stovėjusių namų savininkai. Pati taryba tai motyvavo lietuvių ir vargšų padaugėjimo baimė.¹⁸⁵ Kita vertus, miestas stengėsi prisijungti konkurencingą Odų gatvės priemiestį. Atrodo, kad valdovas, suteikdamas dalines miestiečio teises priemiesčiuose gyvenantiems ir jas plėsdamas Odų gatvės gyventojams, neketino didinti paties miesto teritorijos, galios ar miesto jurisdikcijai priklausančių gyventojų skaičiaus. Jei taip, tai kam valdovui reikėjo tik dalines miestiečio teises turinčių priemiesčio gyventojų? Atsakymas gali slypėti jų teisinėje būklėje ir mokamuose mokesčiuose. Būdami priklausomi nuo miesto cechų, gildijų, prekybą ir gamybą reguliuojančių nuostatų, šie priemiesčių gyventojai negalėjo naudotis miesto savivalda bei teismais. Jie pakluso tik valsčiaus ir pilies teismams. Miestiečių teisės suteikė jiems galimybę pralobti, ribotai verstis amatais ir prekyba, tačiau senosios prievolės bei činšas išliko nepakitę. Be įprastų užmiesčio ar priemiesčio gyventojų prievolių, činšo, jiems prisidėjo įprastos miestiečių prievolės bei pareigos. Jos buvo nukreiptos tvirtovės poreikiams tenkinti: kariuomenei išlaikyti, saugumui užtikrinti, gynybiniam įrenginiams statyti. Už miestiečių teisių suteikimo priemiesčių gyventojams slypėjo valdovo noras užtikrinti tvirtovės išlaikymą nemažinant iš valsčiaus gaunamų pajamų. Nuo 1639 m. prasidėjęs Odų gatvės gyventojų išskyrimas iš kitų – natūrali tokios politikos tąsa. Odų gatvės reikšmė išaugo priemiesčiui tapus Klaipėdos tvirtovės dalimi. Tuo labiau kad jis nuo pat XVI a. buvo tiesiogiai susijęs su pilimi ir kariais. Tiesiogiai su valsčiumi ir pilimi susiję asmenys buvo labiau priklausomi nuo valdovo bei lojalesni centrinei valdžiai. Jų bei karių koncentravimas artimiausiam Klaipėdos miesto priemiestyje turėjo priminti miestiečiams valdovo interesus. 1656 m. Karaliaučiaus miestiečiams tokiu centrinės valdžios demonstravimu tapo muitinės vietoje Knypavos pievose pastatytos Friedrichsburgo tvirtovės svetimšalių garnizonas.¹⁸⁶ Izoliuoti nuo miestiečių kariai pakluso tik valdovui. Kaip ir Odų gatvė, „sukarinti“ tvirtovių poreikiams skirti priemiesčiai Prūsijoje gaudavo net dalinę savivaldą. 1688 m. šalia Berlyno tvirtovės kurfiurstas Friedrichas įkūrė dalinės savivaldos Friedricho miestą – Friedrichsstadtą.¹⁸⁷ Jame apsigyveno daug prancūzų hugenotų. 1751 m. Friedricho Wilhelmo I įsakymu Magdeburge kunigaikščio Leopoldo zu Anhalto senų įtvirtinimų vietoje įkurtas kitas Friedricho miestas – Friedrichsstadtas.¹⁸⁸

¹⁸¹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 117–118.

¹⁸² Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 118.

¹⁸³ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 118.

¹⁸⁴ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 113.

¹⁸⁵ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 112.

¹⁸⁶ Pretorijus..., p. 668, 669.

¹⁸⁷ Фенор..., с. 32.

¹⁸⁸ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 267.

XVII a. antrojoje pusėje Odų gatvelės priemiestis tapo Klaipėdos valsčiaus ir dalies miestiečių konfesinio gyvenimo centru. Apie patarnavimus, teikiamus Odos gatvelės priemiesčio evangelikams liuteronams, sužinome iš 1684 12 27 krašto valdžios nuostatų (*Reglement*). Juose teigiama, kad dvaro pamokslininkui ir kunigo ministerijai priklauso krikšto, laidotuvių, išpažinties, ligonių lankymo, pamaldų už mirusiuosius laikymo teisė kurfiursto karininkams, gyvenantiems tvirtovėje ir mieste, šių tarnams, dvaro tarnautojams, kariams, pavaldiniams – nuolatiniams gyventojams, turintiems nuosavybę valstybės žemėse, atvykėliams mieste, svetimšaliams, vokiečiams kaimuose.¹⁸⁹ Senamiesčiui užsivėrus užsieniečiams ir lietuviams, Odų gatvelės priemiestis bei pilies valda suteikė jiems galimybę. Pirmieji naujų maldos namų bokštai iškilo Odų gatvelės priemiestyje. XVII a. pradžioje čia įsikūrę išeiviai iš Škotijos, Švedijos, Olandijos, Danijos susitelkė į evangelikų reformatų bendruomenę. XVII a. pirmojoje pusėje keturios škotų šeimos išlaikė namų dvasininką, mokytoją iš Pfalco Johaną Wendeliną de Rodemą. 1641 m. dėl liuteronų skundo jis buvo priverstas apeisti Klaipėdą, 1645 m. persikėlė į Karaliaučių ir tapo pamokslininku. Čia į mišias atvykdavo klaipėdiečiai. 1661 m. jis gavo valdovo leidimą kas ketvirtį atvykus į Klaipėdą ten pastoriauti. Po jo mirties 1666 04 18 Klaipėdos bendruomenė 1667 m. gavo valdžios privilegiją pirkti privatų namą pamokslininkui laikyti mišias. Galime numanyti jį stovėjus Odų gatvelės priemiestyje, nes jame telkėsi evangelikų reformatų bendruomenė, ar pilies valdoje. Nereikia pamiršti Prūsijos valdovo priklausomybės ir simpatijų šiai konfesijai. Tuo metu buvo pakviestas pamokslininku Petras Figulus. Čia jis dirbo iki mirties 1670 01 12. Po jo dirbo daktaras Paulius Andreasas Jurskis. P. A. Jurskis vedė Mariją Morray. Jis pradėjo pildyti krikšto knygą, kurioje 1675, 1676, 1677 m. buvo įrašyti tik jo vaikai. 1678 m. švedų puolimo metu namas sudegė, o bendruomenei teko laikinai naudotis pilies ir igulos bažnyčia.¹⁹⁰ Po 1678 m. gaisro pirmieji maldos namus pasistatė reformatai. Bažnyčios kertinis akmuo buvo padėtas 1681 07 12, o 1683 m. mūrinę, papuoštą bokšteliu bažnyčią pašventino Paulius Andreasas Jurskis. Ji buvo dab. Tiltų g. namo vietoje. Reformatų pradžia – škotų pirkliai ir švedmečio įtaka. 1686 m. Jurskiui mirus, 1687–1690 m. bendruomenei vadovavo Paulius Onias. Jis išleistas į pensiją dėl blogo vokiečių kalbos mokėjimo.¹⁹¹ Po jo 1690–1691 m. pastoriavo Adamas Samuelis ir labai trumpai 1691 m. vėl Onias. 1691–1697 m. – Conradas Melas iš Heseno. 1697–1698 m. vėl Onias, o jam mirus, 1698–1700 m., Joh. Bernhardas Seibertas, 1700–1738 12 21 – Diederichas iš Bremeno.¹⁹² XVII a. prie bendruomenės veikė „Škotų tautybės vargšų kasa“¹⁹³. Iki 1725 m. evangelikai reformatai savo mirusiuosius laidojo liuteronų kapinėse. Dar 1688 m. tai vykdavo vakarais, visiškoje tyloje, be apeigų ir varpų.¹⁹⁴ 1688 m. Odų gatvelėje jau veikė evangelikų reformatų mokykla.¹⁹⁵

XVII a. antrojoje pusėje Odų gatvelė tapo dar gausesnės nei evangelikai reformatai šv. Jokūbo laukininkų bažnyčios bendruomenės centru. Senamiestyje prie naujosios Dangės stovėjusi bažnyčia iš dalies nukentėjo vykdant įtvirtinimo darbus po 1627 m.¹⁹⁶ Minėtame 1628 03 13 anonimo rašte kurfiurstui nurodoma, kad jau neveikianti lietuvių bažnyčia turėtų būti nugriauta ir po to atstatyta iki vasaros.¹⁹⁷ Netrukus ji vėl buvo sutvarkyta ir tarnavo iki pat XVII a. vidurio (pažymėta 1648–1652 m. Klaipėdos valsčiaus plane), o nuo 1660 m. planuose ji nebežymima. Matyt, pastatas iš dalies išliko, tačiau jau nebuvo naudojamas. Ko gera, jo liekanos smarkiai nukentėjo 1678 m. gaisre.

¹⁸⁹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 72.

¹⁹⁰ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 139.

¹⁹¹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 139.

¹⁹² Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 140.

¹⁹³ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 140.

¹⁹⁴ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 141.

¹⁹⁵ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 141.

¹⁹⁶ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 102.

¹⁹⁷ LJM, J. 4, K. 277–279.

Kuri laiką mišios buvo laikytos smuklėje.¹⁹⁸ Dalis tyrinėtojų pagrįstai mano ją buvus Odų gatvelės priemiestyje.¹⁹⁹ Kiti linę ją lokalizuoti Viteje.²⁰⁰ Šiaip ar taip, ne miesto, o pilies ir valsčiaus priklausinyje. Toks mišių vietos perkėlimas į pilies valdą – logiškas žingsnis. Parapiją sudarė ne miesto, o valsčiaus jurisdikcijai pavaldūs asmenys. Dauguma jų buvo lietuviai, o po minėto 1628 m. Klaipėdos gyventojų paskirstymo pagal turta Senamiestyje jų neliko. Be to, pro Odų gatvelės priemiesčio vartus vedė pagrindiniai keliai iš krašto. 1686 05 08 kapitonas inžinierius Rene Caraccioli de Nicastre pranešė miesto bendruomenei, kad pradėti naujieji miesto įtvirtinimai turės užimti Bažnyčių aikštę. Laukininkų, arba Lietuvių, parapijos bažnyčios pastatas turėjo būti perkeltas, kad netrukdytų susisiekimui su palei Dangę supiltais pylimais.²⁰¹ Naujosios bažnyčios vieta buvo parinkta dviejuose gyvenamųjų namų sklypuose Odų gatvelės priemiestyje. Sklypai prie centrinės gatvės prieš evangelikų reformatų bažnyčią buvo nupirkti iš burmistro Gerto Johanno Friedrichseno.²⁰² 1686 m. komendantas pulkininkas Jochannas Friedrichas Crugeris ir hausfogtas Danielius von Dehmenas čia padėjo kertinį akmenį naujai statomai Laukininkų bažnyčiai.²⁰³ Bažnyčia pašventinta 1687 m. trečią sekmadienį po šv. Trejybės. Jai gausiai aukojo ir rinko rinkliavas. Tai buvo plytinis 70 ir 3/8 uolekties (134 pėdų) ilgio ir 37 uolekčių (74 pėdų) pločio, 30 pėdų aukščio pastatas be bokšto.²⁰⁴ 1686–1696 12 01 pirmasis dvasininkas šioje bažnyčioje buvo Johannas Lehmannas. 1696–1722 05 20 jį pakeitė sūnus, nuo 1687 m. ėjęs adjunkto pareigas (gimęs Klaipėdoje 1655 12 25). Nuo 1709 m. paskirtas lietuvių diakonas buvo ir pakrantės pamokslininku Kuršių nerijoje. 1709–1710 m. pirmasis diakono pareigas ėjo miręs maru Gottfriedas Lehmannas, o prieš tai – lietuvių precentorius. 1712–1718 m. lietuvių bažnyčios diakonu buvo Abrahamas Davidas Luneburgas, o 1719–1722 m. – vėliau tapęs kunigu Jeremijas Zimmermannas. Šios bažnyčios precentoriais dirbo: 1685–1688 m. Danielius Werneris, 1688–1709 m. Gottfriedas Lehmannas.²⁰⁵

Friedricho miestas

Odų gatvelės priemiesčio gyventojams įgijus daugiau teisių, valdovas pasirūpino jų įtvirtinimu. 1692 08 19–29 Friedricho III reskriptu pilies valda – Odų gatvelė – gavo formalų miestiečių teisių suteikimo 1639 m. akto patvirtinimą. Ji buvo pavadinta Friedricho miestu – Friedrichsstadt.²⁰⁶ Naujasis miestas negavo visos savivaldos. Friedrichsstadtą valdė ne burmistras, o miesto seniūnas.²⁰⁷ XVIII a. tokių seniūnų buvo du.²⁰⁸ Jie atkartoję du Senamiesčio burmistrus – tikrąjį ir jį pavaduojantįjį. Greičiausiai tai buvo ne renkama, o skiriama pareigybė. Seniūno įvardijimas aukščiausia miesto pareigybe patvirtina savivaldą reprezentuojančios institucijos – magistrato ar rotušės – nebuvimą. Kol kas žinome tik paskutinių seniūnų pavardes: Wilhelmas Heinrichas

¹⁹⁸ G. Reimer, „Merckwürdingkeiten der Stadt und Festung Memel“, *Erleutertes Preussen*, Königsberg, Bd 4, 1726, S. 259 (toliau – Reimer...).

¹⁹⁹ Žulkus, *Viduramžių Klaipėda...*, p. 79.

²⁰⁰ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 111.

²⁰¹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 143.

²⁰² Reimer..., S. 259.

²⁰³ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 142.

²⁰⁴ Reimer..., S. 260; Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 142.

²⁰⁵ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 142–146.

²⁰⁶ Privilegijos tekstą paskelbė: H. Roerdanz, *Sammlung einiges Denkwürdigkeiten von der Königlich Preussischen Immediat – Stadt Memel*, Königsberg, 1792, Bd 1, S. 57–58 (toliau – Roerdanz...). Apie šį įvykį žr.: Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 118.

²⁰⁷ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 118.

²⁰⁸ J. Zembrickis, *Klaipėda XIX amžiuje. Klaipėdos istorija*, Klaipėda, t. 2, p. 195 (toliau – Zembrickis, *Klaipėda...*).

Wenckas ir Martinas Martenssenas.²⁰⁹ Neabejotina, kad seniūnais tapdavo įtakingiausi šio miesto atstovai. Wilhelma Heinrichą Wencką galime sieti su 1712 m. į Klaipėdos pirklų gildiją įstojusiu Willemu Hinrichu Wengku, atvykusiu iš Prūsijos.²¹⁰ Jis paminėtas ir 1718 06 16 sudarytame pirklų gildijos narių sąrašė.²¹¹ Vienintelis Friedricho miesto seniūno ir didžiojo miestiečio Wilhelmo Heinricho Wencko paveldėtojas buvo ekskunigas Klaipėdos lotynų mokyklos ketvirtasis mokytojas Friedrichas Schultzas.²¹² Galimus seniūno giminystės ryšius nurodo kita žinutė: 1760 12 11 pirklų ir alaus asesoriaus Friedricho Wenko dukra Christina Dorothea Karaliaučiuje ištekėjo už prekiauvusio su užjūriu klaipėdiečio Friedricho von Buchholtzo.²¹³ Apie kitą seniūną, Martiną Martensseną, kol kas žinome dar mažiau. 1652 m. antrojo Klaipėdos gildijos seniūno pareigas ėjusį Marteną Martensseną derėtų laikyti jo tėvu ar kitu vyresniu giminaičiu.²¹⁴ Kitos tokios pavardės pirklų sąrašuose neaptikome, tačiau XVI–XVIII a. asmenų pavardžių rašyba įvairavo. Friedricho miesto seniūną sietume su 1686 m. įstojusiu į Klaipėdos pirklų gildiją Martenu Mertensu.²¹⁵ Jis minimas ir 1718 06 16 šios gildijos narių sąrašė.²¹⁶ Galbūt į Klaipėdos pirklų gildiją įstoję 1710 m. Albrechtas Mertensas ir 1751 m. kilęs iš Įsručio Christianas Mertinsas buvo giminaičiai.²¹⁷ Pastarasis 1762 m. ėjo Klaipėdos pirklų gildijos raštininko pareigas.²¹⁸ 1768 m. kažkokiam Mertensui ir Liesfenui priklausė sklypas 324/325 Friedricho mieste, Kūlių pylimo gatvėje, netoli Kūlių vartų.²¹⁹ 1779 m. vienas Mertensas buvo Klaipėdos miesto tarybos nariu.

Friedrichsstadto autonomiją pabrėžė ir nuo kitų Klaipėdos priemiesčių skyrė sava heraldika. 1707 06 09 Friedrichsstadtas gavo atskirą herbą savo vėliavai: vienoje pusėje – ažuolo lapais vainikuotas laukinis vyras, dešine ranka atsirėmęs į inkarą, kitoje pusėje pavaizduoti po karūna susipynę inicialai FR (*Friedrich Rex* – Friedrichas karalius).²²⁰ Tai netradicinio siužeto herbas. Panašių galime aptikti kolonijų heraldikoje. Laukinių vyrų, vainikuotų ažuolų lapų vainikais, figūros Prūsijos ir Vokietijos heraldikoje nėra dažnas reiškinys.²²¹ Žinoma, jis turi tolimų analogų – XVI–XVII a. Prūsijos legendinių personažų Widevuto ir Bruteno atvaizdų šalia senovės prūsų herbų to meto rankraštiniuose kronikose. Gal laukinis vyras – tiesiog stiprus „necivilizuoto“ priemiesčio – užmiesčio gyventojas? Ką simbolizavo ar kokias realijas atspindėjo ažuolo lapais vainikuotas laukinis vyras, galima būtų spėlioti po detalesnių studijų. Kita problema – ką reiškia jo dešine ranka atremtas inkaras? Inkaras – laivybos ir vilties simbolis. Laivyba koncentravosi Senamiesčio didžiųjų miestiečių – stambiųjų pirklų rankose. XVII a. pab. – XVIII a. pr. Klaipėdos uostas funkcionavo Naujojoje Dangėje bei marių pakrantėje kairiajame jos krante. Gal būta valdovo sumanymų atgaivinti laivybą Senojoje Dangėje? 1686–1695 m. gynybinių įtvirtinimų išplėtimo projekte buvo siūloma atnaujinti Senosios Dangės vagą. Senamiestį su Friedricho miestu vėl turėjo jungti tik du tiltai –

²⁰⁹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 164.

²¹⁰ *Die Selbstverwaltung der Kaufmannschaft in Memel*, Memel, 1929, S. 122 (toliau – *Die Selbstverwaltung...*).

²¹¹ LJM MA, J. 2, K. 57–58.

²¹² Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 206.

²¹³ Zembrickis, *Klaipėda...*, p. 195.

²¹⁴ *Die Selbstverwaltung...*, S. 109.

²¹⁵ *Die Selbstverwaltung...*, S. 118.

²¹⁶ LJM MA, J. 2, K. 57–58.

²¹⁷ *Die Selbstverwaltung...*, S. 122, 125.

²¹⁸ *Die Selbstverwaltung...*, S. 111.

²¹⁹ Tarpukariu šio sklypo adresas buvo Friedrich Wilhelmstrasse 45–46: „Die Haus und Grundbesitzer Memels in Jahre 1768“, *Der Grenzgarten*, 1932 05 06, Nr. 5.

²²⁰ Roerdanz..., S. 19–20; Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 118.

²²¹ *Lexikon Städte und Wappen der Deutschen Demokratischen Republik*, Leipzig, 1984, pateikia tik trijų miestų herbus, kuriuose yra laukinio vyro su ažuolo lapų vainiku bei strėnų juosta figūra: Gehren iš Tiuringijos, Grossbreitenbach iš Tiuringijos, Muskau Sorbija. Šie herbai nėra labai seni ir siekia XV–XVII a. Pirmųjų dviejų miestų figūros kildinamos iš kurfiurstų von Swarzburgų herbą laikančio laukinio vyro figūros. Muskau herbo figūra simbolizuoja sorbišką miesto pavadinimą *Muzakow*, t. y. vyrų – muzikų miestas.

ties Akmenų pylimų ir Mėsininkų prekystalių gatvėmis.²²² Šioms idėjoms turėjo trukdyti upės sekėjimas, tiltai-sampylos ir Senamiesčio pirklių konkurencijos baimė. 1695 m. įtvirtinimų eskize nėra net užuominų apie upę.²²³ 1700²²⁴, 1701²²⁵, 1703–1706 m.²²⁶ įtvirtinimų projektuose buvę kanalų plotai įtraukti į gretimus Senamiesčio kvartalus. Pagal minėtus planus ilgiausiai fiksuotos reliktinės upės atkarpos išliko tarp Kūlių pylimo, Pasiuntinių, Mėsininkų prekystalio gatvių. 1705 m. kaip kompensacija už įrengtus įtvirtinimus prarastas teritorijas Klaipėdos miestui buvo suteikta jurisdikcija Senajai Dangei²²⁷ – projektai ėmė virsti kūnu. Įvertinus klaipėdiečių siekį XVII a. užversiti Senąją Dangę ir to realizaciją XVIII a. 3-iajame dešimtmetyje, laivybos versiją tenka atmesti. Biečia inkarą sieti su abstraktesne „vilties“ sąvoka. Inkaras – senas krikščioniškas vilties simbolis – derėjo į Friedricho miestą perkėlus didelę dalį miesto konfesinio gyvenimo. Friedricho miesto kūrimo poslinkius bei valdovo užmačias atspindi gynybinių įrenginių projektai. Architektų sumanymu, Friedricho miesto rytinė ir šiaurinė dalys turėjo derėti prie pietinio Senamiesčio pakraščio, o pietvakarinė turėjo būti vystoma kitaip. 1686–1706, 1706–1738 m. parengtuose projektuose derinami renesanso teoretikų idealiųjų miestų ir baroko kompozicijų principai. Pietvakarinėje dalyje ties vėlesne Skerdėjų–Mėsininkų (*Schlachterstrasse*) gatve buvo numatyta nutiesti į pilį orientuotą plačią gatvę. Vienas projektuojamos gatvės galas vedė į pilį, o kitas – į Naująjį raveliną arba Malūno bastioną. Ji turėjo tapti lygiaverte Senamiesčio Turgaus gatvei pagrindine kompozicijos ašimi.²²⁸ Abipus gatvės planuota suformuoti į ją orientuotus kvartalus.²²⁹ Būta kiek kitokių idėjų – 1686–1695 m. plane buvo numatyta formuoti naujus kvartalus taip, kad pagrindinės gatvės atsiremtų į bastioną ir pylimo vidurį.²³⁰ Iš visų šių projektų Friedricho mieste buvo realizuotos didelės turgaus aikštės greta numatytos gatvės ir sandėlių prie Malūnų vartų idėjos.

Naujas miestas įgavo vis daugiau savarankiškumo ženklų. Pasak J. Tatorio, XVII a. pab. – XVIII a. pr. Friedricho mieste pradėjo veikti turgavietė.²³¹ Ji pažymėta 1686–1687 m.²³², 1700²³³, 1701²³⁴, 1703–1706²³⁵, 1706–1738 m.²³⁶ sudarytuose Klaipėdos įtvirtinimų bei Friedrichsstadto perstatymo projektuose bei planuose. J. Tatoris pagrįstai manė, kad aikštę suprojektavo inžinierius, rekonstravęs pylimus.²³⁷ Tuo metu ji buvo vienintelė stačiakampio formos turgaus aikštė Klaipėdoje. Ji buvo netoli abiejų vartų – patogi apylinkėse į pietryčius, pietus gyvenusiems ūkininkams bei atvykusiems per Gargždus iš Žemaitijos. Sujungus Senamiestį su Friedricho miestu, prekyvietė virto galvijų turgumi. Iki XX a. pradžios vokiškai ji vadinta Friedrichsmarkt, o lietuvininkų – Gal-

²²² Fotokopija iš Mažosios Lietuvos muziejaus, J. Tatorio fondas D-484.

²²³ Fotokopija iš Mažosios Lietuvos muziejaus, J. Tatorio fondas D-479.

²²⁴ Fotokopija iš Mažosios Lietuvos muziejaus, J. Tatorio fondas D-492.

²²⁵ Fotokopija iš Mažosios Lietuvos muziejaus, J. Tatorio fondas D-491.

²²⁶ Sankt Peterburgo centrinis valstybinis karinis jūrų laivyno archyvas, f. 3, ap. 28, b. 107. Plano fotonuotrauka skelbta: Šliogeris..., p. 17. Planas datuojamas pagal Jono bažnyčios padėtį, parako sandėlį antrame bastione ir nepaženklintą malūną.

²²⁷ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 143.

²²⁸ Miškinis..., p. 33–34.

²²⁹ Vienas Stokholmo karo archyve saugomas po 1703 m. sudarytas planas skelbtas: M. Jučas, „Lituaniškosios dokumentai Švedijoje“, *Lietuvos TSR istorijos metraštis*, Vilnius, 1973, p. 248 (toliau – Jučas...). Kitas panašus planas publikuotas Kurschat..., S. 273.

²³⁰ Plano fotokopija saugoma Mažosios Lietuvos muziejuje, J. Tatorio fonde D-484.

²³¹ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 61.

²³² Projektinis planas saugomas Sankt Peterburgo centriniam valstybiniam karinio jūrų laivyno archyve, f. 3, ap. 28, b. 106. Jo fotonuotrauka publikuota: Šliogeris..., p. 17.

²³³ Fotokopija iš Mažosios Lietuvos muziejaus, J. Tatorio fondas D-492.

²³⁴ Fotokopija iš Mažosios Lietuvos muziejaus, J. Tatorio fondas D-491.

²³⁵ Sankt Peterburgo centrinis valstybinis karinis jūrų laivyno archyvas, f. 3, ap. 28, b. 107. Plano fotonuotrauka skelbta: Šliogeris..., p. 17.

²³⁶ Vienas Stokholmo karo archyve saugomas po 1703 m. sudarytas planas skelbtas: Jučas..., p. 248. Kitas panašus planas publikuotas Kurschat..., S. 273.

²³⁷ J. Tatoris, „Klaipėdos prekyvietės“, *Statyba ir architektūra*, 1981, p. 22–23.

vijų turgumi.²³⁸ 1696 06 06–16 kurfiurstas Friedrichas III suteikė būsimos „Juodojo erelio“ vaistinės privilegiją: „ligšioliniam provizoriui Jacobui Saurui maloningą leidimą ir laisvę [...], kad jis Klaipėdoje naujai įkurtame vadinamame Friedrichsstadte medicinos vaistinę įrengtų, ją su visokiais tinkamais tam paprastais vaistais ir mišiniais aprūpintų, įvairius medikamentus ten ruošūt ir išduotų, taip pat bakalėjos parduotuvėlę ten laikytų ir visomis tomis privilegijomis, išimtimis ir laisvėmis, kurios kitoms mūsų privilegijuotoms vaistinėms [...] pridera, naudotis galėtų, tačiau dėl tvirtesnės garantijos, kad gerai ir pigiai žmonės šioje vaistinėje būtų aptarnaujami, ji turi būti ypatingoje Klaipėdos hauptmano priežiūroje, ir vos ją įrengus, valsčiui įtraukus patyrusį medicinos daktarą, impetranto (*impetrant* reiškia prašantį ar besiskundžiantį interesantą – *aut.*) lėšomis privalo būti vizituojama, nustatoma medikamentų kaina, o ateityje tokie tikrinimai gali būti pakartoti tiek dažnai, kiek bus reikalinga [...]“²³⁹. 1720 m. privilegijuotas vaistininkas Jacobas Sauras buvo vienas iš dešimties šio miesto miestiečių, gyvenusių „prie vadinamosios Senosios Dangės“ – dabartinėje Didžiojoje Vandens gatvėje.²⁴⁰ Apie tolesnį šio asmens likimą pasakoja iškalbinga žinia: 1726 02 26 de l'Hospitalio bataliono kapitonas vedė miesto tarybos nario, vaistininko, reformatų bažnyčios seniūno Sauro dukterį Sophią Cathariną (1709–1775 m.).²⁴¹ XVII–XIX a. Friedricho mieste veikė pradinė mokykla (*Elementarschulen*). Ji minima jau 1706 m. Mokyklai vadovavo mokytojas – *Schulmeister*, arba rašymo ir skaičiavimo mokytojas (*Schreib- und Rechenmeister*)²⁴². 1701 04 28 karaliaus įsakymu valsčiaus įsteigtoje Friedrichs-Röhde prieglaudoje buvo prižiūrimi nusenę ar sužaloti tvirtovės kareiviai bei vargšai ne iš Senamiesčio (Senamiestis išlaikė savo prieglaudą)²⁴³. Iki 1809 m. prieglaudos valdžia buvo renkama iš Friedricho miesto gyventojų: viršininkai iš miestiečių, o ekonomas iš mažųjų miestiečių. Jai išlaikyti pajamas gaudavo kas mėnesį tvirtovėje ir Friedricho mieste iš „šeštadienininkų“, girtų valstiečių, pasileidusių asmenų, sumokėtų baudų bei sekmadieniais prie tvirtovės bažnyčios rinktų rinkliavų, vietinių valsčiaus gyventojų padovanotų produktų. Sekmadieniais prie visų bažnyčių privalėta išstatyti dubenis, o prie lietuvių – pintinę išmaldai surinkti. Jie kunigo ar apeigas vedusio asmens buvo perduodami prieglaudai.²⁴⁴ 1703 05 15 ant Malūno bastiono buvo pastatytas valsčiaus vėjo malūnas. Jis tapo šios priemiesčio dalies vaizdo dominante ir suteikė vartams bei bastionui vardą.²⁴⁵ Malūno valda kartu su bastiono papėdėje į miesto pusę buvusiais namais liko tiesioginėje valsčiaus priklausomybėje.²⁴⁶ Galimas dalykas, kad jau XVII a. pabaigoje Friedrichsstadte veikė valstybinio pašto kontora. 1785 m. pašto kontora veikė dab. Daržų g. 14. Iki 1720 m. netoliese, tarp Laukininkų bažnyčios ir Aukštosios gatvės, buvo didelis Jon. Ernsto von Bommelo sklypas. Šis ėjo pašto direktoriaus pareigas. Jas paveldėjo 1679 m. iš savo uošvio – kurfiursto išdo tarnautojo ir mokesčių rinkėjo Jonanno Schmiedto.²⁴⁷ Žinant valdžios polinkį už tarnystę atsidėkoti sklypu valsčiaus ar pilies valdomoje teritorijoje, tokia prielaida tikėtina. Panašiu būdu Friedricho mieste namelį galėjo įsigyti 1694–1707 m. Klaipėdos hausfogto pareigas ėjęs Christianas Schwartzas. Po mirties 1709 m. jis paliko savo našlei šį namą, 600 guldenų ir didelę skolą Verdainės parapijai.²⁴⁸

Klaipėdos tvirtovei plečiantis, kasdienis civilių gyvenimas Senamiestyje ir Friedricho mieste vis labiau panašėjo į karišką. 1703 12 06 reskriptu įkurtos miestiečių kuopos. Abiejų kuopų viršininkas – valdantis burmistras. Kuopų valdymo sudėtis: po 1 kapitoną, 1 leitenantą, 1 vėliavininką, 1 adjutantą,

²³⁸ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 71.

²³⁹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 120.

²⁴⁰ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 120.

²⁴¹ Zembrickis, *Klaipėda...*, p. 182.

²⁴² Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 147.

²⁴³ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 153.

²⁴⁴ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 154.

²⁴⁵ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 119.

²⁴⁶ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 119.

²⁴⁷ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 134, 257, 170.

²⁴⁸ J. Sembritzki, *Geschichte des Kreises Memel*, Memel, 1918, S. 127–128 (toliau – Sembritzki...).

10 puskarininkių. Friedricho miesto kuopos karininkai dėvėjo ne tokią prabangią uniformą nei Senamiesčio: tamsiai mėlyną mundurą su raudonu pamušalu ir geltonomis sagomis, raudoną liemenę su auksiniais galionais, trikampę skrybėlę su auksiniu kaspinu, kurios juosta ir portupėja perausta auksu ir raudonai. Senamiesčio karininkai galėjo „sublizgėti“ vien auksu perausta juosta ir portupėja. Puskarininkiai vietoje aukso dėvėjo geltoną šilką. Eiliniai rengėsi nevienodai, sąlyga – mėlyni mundurai. Vėliava – raudono atlaso (Senamiesčio – balto) su Prūsijos ereliu vienoje ir miesto herbu kitoje pusėje. Pagrindinė kuopų funkcija – sargybos tarnyba sargybos būstinėje ir prie vartų igulai išvykus į manevrus. Friedricho miesto kuopa buvo sudaryta tik iš smulkiųjų miestiečių.²⁴⁹ Dar XVIII a. pab. smulkieji Friedricho miesto miestiečiai užkirsdavo kelią pirkliams į savo kuopos karininkiją.²⁵⁰ Iš buvusių kariškių sudarytai kuopai buvo įprasta laikytis tvarkos ir disciplinos.²⁵¹ Skirtingai nei Senamiesčio, ji negarsėjo tarpusavio konfliktais ar drausmės pažeidimais.²⁵² XVII–XVIII a. neapdairiems Klaipėdos tvirtovės miestiečiams grėsė rekrutavimas. 1714 m. gubernatorius pareiškė, kad „tie jauni žmonės ir amatininkų pameistriai, kurie po vakarinio signalo bus rasti aludėse, turi būti pristatyti į igulos areštinę ir padaryti kareiviais“²⁵³. Tradiciškai didelę Friedricho miesto gyventojų dalį sudarė tvirtovės igula, karališkieji civiliai, pilies ir tvirtovės tarnautojai, laisvi nuo mokesčių asmenys su šeimos nariais. 1722–1723 m. tokių priskaičiuota 1486 asmenys. Iš jų vien 5 kuopų igulos kariams su šeimomis ir vaikais teko 1386.²⁵⁴ Besivystanti artilerija skatino fortifikacijos raidą, o ši toliau militarizavo kraštovaizdį. XVII a. pab. įtvirtinimo darbams vadovavo Rene Carraccioli Nicastre. Po jo buvo pauzė, o XVIII a. įtvirtinimo darbai atnaujinti vadovaujant Dorrymui, o po jo, 1721 m., Aemilius von Unfrydui.²⁵⁵ Įtvirtinimų statyba toliau keitė žemėnaudą. Statybų metu vėl buvo užpilta daug daržų, aikščių, nugriauta namų ir uždrausta užstatyti arti pylimo esančius sklypus.²⁵⁶ 1706 m. prie bastiono, netoli Grižgatvio pradžios, buvo suprojektuotas didelis 40 kvadratinų metrų ploto parako sandėlis.²⁵⁷ Jis davė pavadinimą *Purmark* (Parako) bastionui.²⁵⁸ 1716–1756 m. su pertraukomis vyko Klaipėdos tvirtovės pertvarkymas pagal poligoninę sistemą.²⁵⁹ Po 1742 m. plane fiksuotos įtvirtinimų padėties iki 1758 m. ji iš esmės nebesikeitė. 1716–1742 m. buvo supiltas didelis bastionas ant miesto kapinių (dabar Žydų ligoninė), šiapus senojo pylimo, o likusi jų dalis iki buvusios Kapinių gatvės (*Kirchhofstrasse*) paversta kareivių kapinėmis (100 pėdų ilgio, 310–264 pėdų pločio netaisyklingo daugiakampio formos plotas)²⁶⁰. 1742 m. plane Prūsijos bastione kapinių jau nėra. „Kareivių kapinės“ parodytos prie įėjimo į jį ir besidriekiančios link Malūno bastiono.²⁶¹ Miesto kapinės buvo iškeltos į plotą aplink naująją bažnyčią, o Friedricho miesto gyventojai savo mirusiuosius toliau laidojo igulos kapinėse.²⁶² Taip atsiskyrė Senamiesčio ir Friedricho miesto mirusiųjų bendruomenės. XVII a. 9-uoju–XVIII a. 2-uoju dešimtmečiais veikė atskiri Senamiesčio ir Friedricho miesto laidojimo susivienijimai.²⁶³

²⁴⁹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 181.

²⁵⁰ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 182; pvz., 1778 m. pirklys Senamiesčio kuopos puskarininkis Gottschalkas bandė tapti Friedricho miesto kuopos vėliavininku, bet kariams užprotestavus netapo.

²⁵¹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 181.

²⁵² Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 182.

²⁵³ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 182.

²⁵⁴ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 166.

²⁵⁵ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 162.

²⁵⁶ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 186; žr.: 1697 m. gubernatoriaus, hausfogto ir kurfiursto raštus dėl kompensacijų už įtvirtinimų statyboms paimtus plotus: LJM MA, J. 6, K. 69–74; 68.

²⁵⁷ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 256–257.

²⁵⁸ Apie šį įdomų pastatą galime spręsti iš išlikusių brėžinių bei A. Tautavičiaus, V. Žulkaus kasinėjimų. Deja, jo atkastos pamatų liekanos prieš 2–3 metus iš dalies buvo užstatytos.

²⁵⁹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 186.

²⁶⁰ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 181.

²⁶¹ Fotokopija iš Mažosios Lietuvos muziejaus, J. Tatorio fondas D-502.

²⁶² Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 186.

²⁶³ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 181.

Kaip ir visas kraštas, Friedrichsstadtas nukentėjo nuo maro epidemijos. 1709 m. rugsėjį – 1710 m. gruodį maru mirė 174 Friedricho miesto gyventojai.²⁶⁴ Patirtus nuostolius padėjo greičiau kompensuoti tai, kad didelę jų dalį sudarė igula ar su ja siejami asmenys. Nelaimė nesutrikdė šio miesto augimo. XVIII a. pirmojoje pusėje formavosi kvartalai apie Turgaus aikštę ir pietvakarinė Friedricho miesto dalis.²⁶⁵ 1717 12 17 karaliaus patentu besistatantiems miestams buvo skiriama išdo kompensacija. Juo remiantis visi miestiečiai, besistatantys visai naują namą ir tuo metu gyvenantys kitur, dvejus metus atleidžiami nuo kariuomenės aptarnavimo bei apgyvendinimo, o gyvenantys savo naujai statomame name – vienerius metus. Tuščių sklypų savininkai privalėjo imtis statybų, nes sklypai būtų neatlyginamai perduoti norintiems statyti.²⁶⁶ Atrodo, kad Klaipėdoje nebuvo imtasi drastiškų priemonių: 1731 m. karaliaus įsakymu, Berlyne 2 kareivių kuopos griovė senus namus, taip gyventojai buvo priversti vietoje jų statyti geresnius.²⁶⁷ Friedricho mieste erdvės buvo daugiau: 22 sklypai, o Senamiestyje – 15.²⁶⁸ Vienas tokių namų buvo Friedricho turgaus a. 2. Jis virš durų turėjo užrašą „*Las Nieder spoten: las Neider hasen: was Gott mir giebt, miesen sie mir lase. Anno 1736. An Gottes Segen ist alles gelegen*“ (Tegu pavyduolis tyčiojasi, tegu pavyduolis pavydi ir neapkenčia; ką Dievas man duoda, gyventi man leidžia. 1736 m. Viskas paremta Dievo palaiminimu).²⁶⁹ Seniausi Turgaus aikštės kultūriniai sluoksniai kaip tik ir datuojami XVIII a. pirmąja puse.²⁷⁰ 1686–1695 m. projekto autoriai rūpestingai sužymėjo sklypus iki būsimos turgavietės rajono, o pastarąjį laisvai perplanavo.²⁷¹ 1700²⁷², 1701 m.²⁷³ planuose jau pažymėti kvartalai tarp Turgaus aikštės iki pylimų bei nuo pilies griovio iki pylimo. Tai patvirtintų, kad Friedrichsstadto dalies užstatymas aplink turgų ėmė intensyviau formuotis 1695–1700 m. Tuščių plotų sąrašė 1722 ir 1723 m. Friedricho mieste minimos suformuotos gatvės: *Communicationstrasse* – Pranešimų (vėliau – Naujoji gatvė), *Schlachterstrasse* (Skerdėjų), *Fleischergasse* – Mėsinių gatvelė, iki pylimo einanti *Mühlenstrasse* – Malūnininkų, *Windmühlengasse* – Vėjo malūno gatvelė.²⁷⁴ 1723 m. nurodoma, kad Friedricho mieste buvo 121 dengtų čerpėmis ir 52 – šiaudais pastatų (atitinkamai Senamiestyje 229 ir 52).²⁷⁵

1719–1723 m. ruošiantis sujungti Senamiestį ir Friedricho miestą surinkti statistiniai duomenys leidžia žvilgtelti ir į socialinę abiejų miestų sanklodą. 1720 m. Friedricho mieste gyveno 77 amatininkai (Senamiestyje – 70). Iš jų 16 patalynės audinių ir drobės audėjų (Senamiestyje – 4), 8 batsiuviai (Senamiestyje – 7), 8 mėsaininkai (Senamiestyje – 7), 11 siuvėjų (Senamiestyje – 5). Kiti – šikšniai, šaltkalviai, skrybėlių vėlėjai, skardininkai, sagų dirbėjai dirbo tik Friedricho mieste. Visi 147 meistrai laikė 93 pameistrius ir 50 mokinių. Matyt, Friedricho miesto gyventojams galima priskirti 6 pameistrius kareivius ir galbūt 8 lietuvius, įdarbintus 3 dailidžių.²⁷⁶ Miestietis ir prekybininkas Emanuelis Marjathas 1693 m. birželio 2 d. už 400 lenkiškų florinų pardavė Keller Cummetter dvarelių Frydricho miesto miestiečiui ir šikšniui Hansui Kantui, įžymiojo filosofo proseneliui. Sandėris patvirtintas valsčiuje 1695 m. vasario 5 d.²⁷⁷ 1721 m. Friedricho miestą apleido šikšnius ir vienintelis jo knygrišys. Šis „negalėjo išgyventi ir į Kuršą patraukė“. Amatininkai buvo priskiriami

²⁶⁴ Roerdanz... S. 20; Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 155.

²⁶⁵ Genys..., p. 27.

²⁶⁶ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 165.

²⁶⁷ Ненахов..., с. 31.

²⁶⁸ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 165.

²⁶⁹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 165.

²⁷⁰ Genys..., p. 27.

²⁷¹ Plano fotokopija saugoma Mažosios Lietuvos muziejuje, J. Tatorio fonde D-484.

²⁷² Fotokopija iš Mažosios Lietuvos muziejaus, J. Tatorio fondas D-492.

²⁷³ Fotokopija iš Mažosios Lietuvos muziejaus, J. Tatorio fondas D-491.

²⁷⁴ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 165.

²⁷⁵ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 165.

²⁷⁶ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 167.

²⁷⁷ Sembritzki..., S. 66.

mažiesiems miestiečiams. Friedricho mieste jie dominavo. Kai kurie iš jų prasigyvendavo ir pakeisdavo savo socialinį statusą. Miesto elito – didžiųjų miestiečių – 1721 m. Friedricho mieste buvo tik 5 (Senamiestyje – 72). Prekybos reikalais jie buvo pavaldūs miestui. Senamiesčio didieji miestiečiai juos laikė žemesniais ir savo lengvatomis nenorėjo dalintis. 1708 11 26 vyriausybė, nagrinėjusi Friedricho miesto didžiojo miestiečio Jacobo Sennerto bylą, patvirtino Senamiesčio ir Friedricho miesto didžiųjų miestiečių teisių lygybę. Bylos esmė – Senamiesčio pirkliai uždraudė Sennertui siųsti savo mokinius supirkti prekių prieš vartus. Jie skyrė baudas ir atėmė nupirktus tris ryšulius linų. Sennerto motina buvo grasoma 100 talerių bauda, jei ji savo namuose priims sūnaus prekes. Bylą išklėlė ir perdavė Sandorių teismui pirklių gildija, tačiau vyriausybės sprendimu Sennertui konfiskuoti linai gražinti ir jo motinai skelbtas draudimas panaikintas.²⁷⁸ 1709 04 09 vyriausybė teigiamai išsprendė pirkliaus Danielio Mitschelo skundą dėl pirklių gildijos draudimo siųsti mokinių prieš vartus.²⁷⁹ Didieji Friedrichsstadto miestiečiai sudarė negausų šio miesto elitą, iš kurio galėjo būti skiriamas seniūnas.

Friedricho miesto integravimas į Klaipėdą

Įsteigus Friedricho miestą, jo ryšiai su Senamiesčiu nenutrūko. Nepaisant tarpusavio nesutarimų, Senamiesčio ir Friedricho amatininkai, pirkliai privalėjo paklusti Senamiesčio sandorių teismo sprendimams bei atskiros srities specialistai vienyti į bendrus cechus, gildijas. XVII–XVIII a. Friedricho miesto mėsos prekystalis, arba mažasis, buvo pagal tai pavadintoje Mėsos prekystalių gatvelėje (*Fleischbankengasse*). Už jį mėsininkų cechas valsčiui kasmet mokėdavo 45 florinus. Kas metai mėsininkai keisdavo savo prekyvietes burtais, turėjo po tris nuo didžiojo mėsos prekystalio Senamiestyje pereiti prie mažojo Friedricho mieste, ir atvirksčiai.²⁸⁰ Prūsijos valdovas Klaipėdos tvirtovę kariniu požiūriu traktavo kaip nedalomą visumą, tad šioje srityje Friedrichsstadto autonomijos paisyta tik iš dalies. 1705 m. įsteigtų Senamiesčio ir Friedricho miesto kuopų viršininku buvo Senamiesčio burmistras, o Friedricho miesto seniūno vaidmuo organizuojant kuopas neišskirtas. 1717 m. minėtas karaliaus patentas skatino ne tik Friedrichsstadto plėtrą, bet ir integraciją. Jame statėsi namus ne tik šio miesto, bet ir Senamiesčio miestiečiai. 1721 m. Klaipėdos viceburmistras pirmasis fabrikantas verslininkas Johannas Gotschalkas už 4200 florinų įsigijo mirusio pašto viršininko ir burmistro von Bommelno sklypą tarp lietuvių bažnyčios ir Aukštosios gatvės.²⁸¹

Neplėtojant Friedricho miesto savivaldos, suintensyvėjo ir integracijos į administracines struktūras procesas: 1719 m. buvo įsakyta skelbiant įsakymus dėl akcizo, policijos, kariuomenės apgyvendinimo ir pan. Friedricho miesto ir Senamiesčio gyventojams rinktis prie rotušės. Rengiant naujus miestų valdymo nuostatus buvo pastebėta, kad su jais nedera Friedricho miesto teisinis statusas. 1722 m. karalius įsakė abu miestus sujungti. To nepageidavo abiejų miestų elitas. Miesto taryba rašė: „Kai vadinamasis Friedricho miestas bus prijungtas prie Senamiesčio, išlaidos taps didesnės, o pajamų nėra ko tikėtis“²⁸². Šis sluoksnius galėjo nerimauti ne tik dėl finansinių sunkumų, bet ir dėl savo įtakos mažėjimo išaugus amatininkų, smulkiųjų prekeivių skaičiui. Valdovo integraciniai siekiai Friedricho miestiečiams galėjo būti nepriimtini dėl kitų priežasčių. Sunkiai iškovoję iš Senamiesčio pirkliaus lygiavertę padėtį, didieji Friedricho miesto miestiečiai turėjo baimintis dėl visuomeninio statuso nuosmukio, o mažieji miestiečiai – dėl savo įtakos sumenkimo Senamiesčio didžiųjų miestiečių naudai jungtiniame mieste. Aktyviau sujungimui pasipriešino paskutiniai Fried-

²⁷⁸ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 120.

²⁷⁹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 120.

²⁸⁰ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 170.

²⁸¹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 174.

²⁸² Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 164.

richo miesto seniūnai: Wilhelmas Heinrichas Wenckas ir Martinas Martenssenas. 1723 01 01 turėjus įsigalioti susijungimui jie iki kovo mėnesio nepristatė magistratui nei kasos, nei aktų.²⁸³ Kol kas negalime išsamiau kalbėti apie tokio nepaklusnumo motyvus: asmeninio statuso praradimas, trūkumų slėpimas, nenoras nusilenkti Senamiesčio diktatui ar visa kartu. Sprendžiant iš tolesnio Heinricho Wencko likimo, to negalime įvardyti paprastu „finansinių trūkumų slėpimu“.

1723 06 12 abiejų miestų integravimo procesą teisiškai užbaigė karaliaus paskelbti „Nuostatai, kaip, sujungus magistratus ir teismus, Prūsijos krašto miestai policiniu ir teisminiu būdu turi būti valdomi“²⁸⁴. Akivaizdu, kad abiejų miestų sujungimas buvo platesnės karaliaus Fiedricho Wilhelmo vidaus politikos dalis. Dabar sunku įvardyti visus šio veiksmo motyvus. Tuo metu vienkias ar kitokias miesto teises gavo daugelis Rytprūsių pasienio gyvenviečių: 1722 m. – Ragainė, Stalupėnai, 1724–1725 m. – Gumbinė, Pilkalnis, Piluva, Širvintos.²⁸⁵ 1723 05 23 į Fischauseno miestą buvo įtraukta piliai pavaldi jursdika. Įdomu, kad šios žemvaldžiams patekus iš teisinės bei administracinės valsčiaus priklausomybės į miesto mokesčiai domenui mokėti liko iki XX a. pr., o iki 1782 m. jie tebesinaudojo teise ganyti gyvulius valsčiaus Arklių pievoje.²⁸⁶ 1724 m. į vieną Karaliaučiaus miestą buvo sujungti trys miestai.²⁸⁷ Karaliaus politikos sudedamosios buvo migracija, ūkių perskirstymas ir pasienio su ATR stiprinimas. Vidinė migracija skatinta į maro nusiaubtas Įsruties, Tilžės, Ragainės apylinkes. 1714–1734 m. persikėlėliai iš kitų šalių (Pfalco, Švabijos, Zalcburgo, Nasau, Frankonijos, Žemutinės Saksonijos ir pan.) buvo nukreipiami į minėtas ir Pilkalnio, Darkiemio, Stalupėnų, Gumbinės apylinkes.²⁸⁸ Rytinio Prūsijos pasienio gyvenvietėse buvo įvesti garnizonai ar dislokuoti pastovūs daliniai: 1716 m. Tilžėje²⁸⁹, 1717 m. – Stalupėnuose²⁹⁰, Pilkalnyje²⁹¹, 1735 m. – Širvintose²⁹², 1739 m. – Gumbinėje²⁹³ bei Ragainėje.

1723–1738 m. galutinai buvo ištrinta fizinė abiejų Klaipėdos dalių riba – baigta užpilti Senoji Dangė. Nors upę numatyta užversti dar iki 1706 m. sudarytuose projektuose, tačiau Senosios Dangės reliktai dar buvo išlikę 1720 m.²⁹⁴ Pagal 1703–1706 m.²⁹⁵ ir 1738 m.²⁹⁶ projektus į Senamiesčio kvartalus turėjo būti įtraukta ne tik užpiltos upės teritorija, bet ir jos kairiajame krante, rytinėje Kūlių pylimo (Tiltų) gatvės pusėje, stovėjusio didelio pastato sklypas. Kiti Odų gatvės pastatai, stovėję priešingoje jos pusėje, liko Friedricho mieste. Užpylus skiriančią upę, Friedricho miesto gatvės imtos derinti prie Senamiesčio. XVIII a. vid. planai rodo, kad naujai tiesiamos gatvės – Vežėjų, Pasiuntinių gatvių tęsiniai – buvo vienodose ašyse. 1742 ir 1840 m. planuose dar aiškiai atsekame Friedricho miesto planavimo savitumus. Netoli pilies mažuose kvartalėliuose telkėsi amatininkai ir kariai. Kvartalas tarp Šaltkalvių ir Tiltų gatvių padalytas siaurais ilgais sklypais. Tuo siekta kuo daugiau pirklių ir karčėmų laikytojų namų sutalpinti prie pagrindinės Tiltų gatvės. Kitų didelių kvartalų užstatyti buvo tik pakraščiai palei juosiančias gatves. Jų viduryje atsidūrusiuose kiemuose

²⁸³ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 164.

²⁸⁴ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 164.

²⁸⁵ Ю. В. Костяшов, „Восточная Пруссия в эпоху разделов Речи Посполитой“, *Очерки истории Восточной Пруссии*, Калининград, 2004, с. 123 (toliau – Костяшов...).

²⁸⁶ Шайба...

²⁸⁷ Костяшов..., с. 124.

²⁸⁸ Костяшов..., с. 123–124.

²⁸⁹ V. Šilas, H. Sambora, *Mažosios Lietuvos kultūros pėdsakai Kaliningrado srityje*, Vilnius, 1990, p. 286.

²⁹⁰ Hermanowski..., S. 79.

²⁹¹ Hermanowski..., S. 265.

²⁹² Hermanowski..., S. 264.

²⁹³ Hermanowski..., S. 127.

²⁹⁴ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 120.

²⁹⁵ Sankt Peterburgo centrinis valstybinis karinis jūrų laivyno archyvas, f. 3, ap. 28, b. 107. Plano fonuotrauka skelbta: Šliogeris..., p. 17.

²⁹⁶ Vienas Stokholmo karo archyve saugomas po 1703 m. sudarytas planas skelbtas: Jučas..., p. 248. Kitas panašus planas publikuotas Kurschat..., S. 273.

buvo įrengiami savininkų – karininkų, valdininkų, pirklių sodai, daržai.²⁹⁷ Po 1723 m. buvo vėl atkurta visų miestiečių mirusiųjų bendruomenės vienovė – Senamiesčio ir Friedricho miesto laidojimo susivienijimai sujungti į Klaipėdos mirusiųjų cechą (Memeler Totenzunft)²⁹⁸. Friedricho miesto ir įgulos kapinių ribos nuo XVIII a. vidurio beveik nekito. Šios miesto dalies gyventojai kapinėmis dar naudojosi XIX a. pr. XX a. pr. jas priminė Kapų–Kapinių (*Kirchhofstrasse*) gatvėvardis. Iki XX a. pr. kapinių ribas fiksavo du dideli menkai apstatyti kvartalai tarp Mergaičių, t. y. tarnaičių, Kapų, Galinio pylimo, Priešakinio pylimo gatvių. Friedricho miestui tapus integralia miesto dalimi, į Senamiestį buvo perkelta „Juodojo erelio“ vaistinė. 1768 m. ji priklausė vaistininkui Blümeliui ir veikė šiandieninėje vietoje Turgaus gatvėje.²⁹⁹ Po 1809–1812 m. pertvarkymų atsisakyta Friedrichs-Röhde prieglaudos išlaikymui skirtos mėnesinės rinkliavos Friedricho mieste, pakeista valdytojų skyrimo tvarka, o pati prieglauda perduota tiesiogiai valsčiui.³⁰⁰ Iki XIX a. gubernatoriaus ir valsčiaus jurisdikcijai išliko didelis plotas tarp Malūnų vartų, Marių bastiono, pilies. Jau 1738 m. įtvirtinimų projekte šioje vietoje pažymėtas dideliais statiniais užstatytas kvadratinis plotas. Vėlesniuose XVIII a. (1757 m. rusų armijos puolimo planas³⁰¹, 1758 m. Klaipėdos tvirtovės planas³⁰², 1760 m. Klaipėdos įtvirtinimų darbų projektas³⁰³) planuose į vakarus nuo Malūnų vartų pažymėti du dideli pastatai ir vienas mažesnis, stovintis atokiau, viduryje minėtos valdos. Didieji statiniai – Karališkasis, arba Miltų, ir Medžiagų magazinas. Mažesnis – karo lazaretas, o vėliau Friedricho miesto mokykla. Tuose magazinuose-sandėliuose buvo kaupiami grūdai ir miltai, kad karo, nederliaus, kainų šuolio atveju būtų nebrangiai pardavinėjami neturtingiems miestiečiams.³⁰⁴ Šalia jų susiformavusi gatvelė iki XX a. pr. vadinta Magazinų (*Magasinstrasse*) vardu. 1863 07 07 karaliaus įsakymu Malūno valda kartu su bastiono papėdėje į miesto pusę buvusiais namais prijungta prie miesto.³⁰⁵ Toks vėlyvas valsčiaus priklausinio – Malūno valdos – įtraukimas į miestą neturėtų stebinti. Fischhausene nebeegzistavusios pilies jursdikos malūną ir skerdyklą prie miesto prijungė tik 1866 m.³⁰⁶ 1806 m. ginčų tarp dekano ir diakono medžiaga rodo, kad Friedricho miesto ribų kontūrai iš gyventojų atminties jau buvo išblukę.³⁰⁷ 1809 m. naujame miesto suskirstyme į 8 dalis Friedricho miesto rajonas užėmė tik apie 1/3 buvusios teritorijos.³⁰⁸ 1852 m. buvo paleistos miestiečių kuopos. Nutrūko ilgametė tradicija, siejusi Friedricho miesto miestiečius³⁰⁹. Iki 1943 m. Friedricho miesto atminimą fiksavo tik Friedricho mokyklos tradicija³¹⁰ ir Friedricho turgavietė.

²⁹⁷ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 62.

²⁹⁸ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 181.

²⁹⁹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 120.

³⁰⁰ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 154.

³⁰¹ Vieną tokį spausdintą planą turi Lietuvos jūrų muziejus, o kito panašaus kopiją – Mažosios Lietuvos muziejus. Žinoma daug panašių planų variantų, išleistų Austrijoje ir Prancūzijoje. Vertingiausias netrukus po karo 1757 m. veiksmų rusų vadovybės nurodymu nubraižytas barono de Molin planas: Центральный государственный архив военных актов в Москве, ф. 463, д. 20. Planas skelbtas A. Raulinaitis, „Klaipėdos senamiesčio architektūra ir sutvirtinimai“, *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, Vilnius, 1966, t. 3, p. 348; Šliogeris..., p. 19.

³⁰² 1758 m. vasarį sudarytas planas saugomas Sankt Peterburgo centriniame valstybiniame karinio jūrų laivyno archyve, f. 3, ap. 28, b. 94. Jo fotonuotrauka publikuota: Šliogeris..., p. 21.

³⁰³ Šis projektas saugomas Sankt Peterburgo centriniame valstybiniame karinio jūrų laivyno archyve, f. 3, ap. 28, b. 104. Jo fotonuotrauka publikuota: Šliogeris..., p. 22.

³⁰⁴ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 257.

³⁰⁵ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 119.

³⁰⁶ Шайба...

³⁰⁷ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 226.

³⁰⁸ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 229.

³⁰⁹ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 182.

³¹⁰ Išsamiau apie šią mokyklą žr.: A. Juška, *Mažosios Lietuvos mokykla*, Klaipėda, 2003, p. 349–351.

Ledergasse – Friedrichsstadt

Summary

Ledergasse suburb was recorder in the 16th century. It was built in the territory subordinate to the castle administration to the south from Dange River branch. The borders of the suburb were finally formed in 1626–1629 using mounds. In the 16–17th centuries, Ledergasse suburb closely related to the needs of the castle gained an exeptional legal status. It was a place where migrants from other countries could settle more easily and where a community of Evangelical reformers gathered. In 1692 Ledergasse was granted partial self-government rights. A new town was named after its founder – Friedrichsstadt. A confessional Klaipeda (Memel) center was formed here: Reformer's and St. Jacob's Lutheran (regional church) churches were built. Friedrichsstadt claimed to become an alternative to Klaipeda (Memel) Old Town - Altstadt. Competition between Ledergasse – Friedrichsstadt integration and Klaipeda (Memel) Old Town–Altstadt induced confrontation and afforts of integration. Legal integration of Ledergasse – Friedrichsstadt to Klaipeda (Memel) town began in 1722 was finished in 1723. Other fields of living of Friedrichsstadt integration took place till the middle of the 19th century.